

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLA – JOGTÖRTÉNETI ALPROGRAM

FALUS ORSOLYA

**ISPOTÁLYOS KERESZTES LOVAGRENDEK AZ ÁRPÁD-KORI
MAGYARORSZÁGON**

(doktori értekezés tézisei)

Témavezető:

Dr. Béli Gábor

Tanszékvezető, egyetemi docens

PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék

Pécs, 2014.

„Gyermekeim, ne szeressünk se szóval, se nyelvvel, hanem tettel és igazsággal.”

/János I. levele 3, 18/

I. A KUTATÁSI TÉMA VÁLASZTÁSÁNAK INDOKA, HIPOTÉZISEK ÉS CÉLKITŰZÉSEK

1. A témaválasztás indoka

2010 nyarán Beer Miklós váci püspök atya legújabb könyvét olvasva figyeltem fel a következő gondolatra: „*A mindennapi életben is találkozunk az olyan gondolkodásból következő tragédiákkal, amikor nem az embert - a teljes embert - állítják a középpontba, hanem az már csak következményként jelenik meg. Elegendő felidézniük, mi ment végbe az egészségügyben és az oktatás területén az elmúlt időszakban. Értetlenül állok a jelenség előtt: nem azt tették fel első kérdésként, mire van szüksége a beteg embernek, s másodsorban, hogy ez mennyibe kerül, illetve mennyit fedez ebből a társadalombiztosítás, hanem alaptételként - mintegy abszolút tényként – kijelentették, mennyi pénz jut az egészségügyre, s az ember gyógyítása másodlagos szempontként következik ebből. Mintha előre meghatároznák, kinek szabad betegnek lennie.*”¹

A társadalomnak a munkaképtelenné vált tagjaihoz való viszonyulásának kérdése minden korban univerzális: a válasz lehet orvosi, közigazgatási, politikai, jogi, azonban a legfontosabb, hogy mindenkor legyen humánus – állítsa a középpontba „*a teljes embert*”.

A betegség, a fertőzések, a járványok egyidősek az emberiséggel. Már az Ószövetség is több helyen említi a „poklosságot”, más néven a leprát, amely a mai napig szedi áldozatait. A munkaképtelenné válás nem csak az egyes emberek sorsát, de családjaikét, nemzetükét is befolyásolja, sőt, néha még a történelmet is. Hatásuk ambivalens. Ki tudja, mi történt volna például, ha az Ázsia meghódítását célként kitűző Nagy Sándor nem hal meg maláriában? Senki nem vitatja továbbá, hogy a Boccaccio által is emlegetett 1380-as pestisjárvány a nemzetközi gazdasági élet fellendülését eredményezte, úgy, hogy a következőben kialakult munkaerőhiány a bérek emelkedését, és ezáltal a kereslet élénkülését vonta maga után.

A XX. században Magyarországon a betegek ellátására, a munkaképtelenek segítésére évtizedeken át kizárólagos jogot formált az állam. Néhány kivételtől eltekintve kizárólag állami intézményekben volt lehetőség egészségügyi és szociális ellátások igénybevételére. A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok segítésének szándéka mellett a 90-es évektől kezdve az önszerveződés szabadságának újbóli felfedezése, az orvosláshoz, a gyógyításhoz, a társadalom egy részének a saját egészségéhez való megváltozott viszonya a non-profit szerveződések igényét generálta. Megváltoztak az emberek igényei és szükségletei, észrevehetően csökkent az állami intézmények által nyújtott szolgáltatásokba, azok színvonalába, minőségébe vetett állampolgári bizalom. Az uniformizált, személytelen módon

¹ Beer, 19. o.

nyújtott szolgáltatások helyett egyre inkább egyénre szabottakat kezdtek igényelni az érintettek. A rendszerváltás célja, a polgári demokrácia megvalósításának igénye, ugyanis megfogalmazta az egyén emberi méltóságának eszméjét is.

A fejlett jóléti demokráciák többségében a közjavak előállításában, a közszolgáltatások biztosításában a nonprofit szektor, mint harmadik szereplő, már régen kivívta a helyét az állam és a piac mellett. A XXI. század elejére Magyarországon is tetten érhető a szolgáltatások decentralizációja: kialakulóban van a közszolgáltatások többszektorúsága. Ez a törekvés és folyamat kezdetben főképpen az oktatás, a szociális ellátás, a kultúra, a környezetvédelem, valamint a területfejlesztés ágazataiban kezdett meghonosodni. A gyógyászati - egészségügyi ellátás – speciális feltételeire tekintettel - később kapcsolódott be a folyamatba.

A XXI. században Magyarországon az egészséghez és a szociális ellátáshoz való állampolgári jogot az Alaptörvény „Szabadság és felelősség” című fejezetének XIX. és XX. cikke garantálja:

„ XIX. cikk (1) Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegység, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult. (2) Magyarország a szociális biztonságot az (1) bekezdés szerinti és más rászorulóknak esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg. (3) Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja. (4) Magyarország az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával és önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények működésének lehetővé tételével segíti elő. Törvény az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeit a nők fokozott védelmének követelményére tekintettel is megállapíthatja.

XX. cikk (1) Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez. (2) Az (1) bekezdés szerinti jog érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő.”

A közegészségügyi ellátás biztosítása tehát közszolgáltatás: az állam feladata. Az Országgyűlés, elismerve, hogy az emberek önkéntes összefogása nélkülözhetetlen Magyarország fejlődéséhez, továbbá azt is, hogy a civil szervezetek a társadalom alapvető egységei, amelyek folyamatosan hozzájárulnak közös értékeink mindennapi megvalósulásához; az egyesülési szabadság érvényesülése, valamint a civil szervezetek működési alapjainak megteremtése, társadalmilag hasznos és közösségteremtő tevékenységük elismerése, közérdekű, illetve közhasznú tevékenységük támogatása érdekében - összhangban az Alaptörvénnyel – megalkotta az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil

szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvényt, az úgynevezett „Civil törvényt”.

A jogszabály 2.§-a, az Értelmező rendelkezések 20. pontja határozza meg a közhasznú tevékenység fogalmát:

„minden olyan tevékenység, amely a létesítő okiratban megjelölt közfeladat teljesítését közvetlenül vagy közvetve szolgálja, ezzel hozzájárulva a társadalom és az egyén közös szükségleteinek kielégítéséhez”.

Ide tartozik a gyógyítás, valamint a betegek, rokkantak, idősek, valamint az egyéb okból munkaképtelenek ápolása, gondozása is. Világosan el kell azonban különíteni az egészségügy medikális oldalát annak többi elemétől, mint például az egészségmegőrzés, a felvilágosítás, az önségítés. Fontos továbbá az is, hogy az egészségügyi non-profit szervezetek tevékenységét a civil szervezetek által végzett egyéb tevékenységektől - mint az oktatás, a kultúra, a környezetvédelem - elhatároljuk. Gyógyítás természetesen történhet állami és nem állami – egyházi, alapítványi – keretek között is, azonban kizárólag szakképzett orvossal és ápolószeméllyel. Ebből a rendszerből a gyógyítást, mint közfeladatot, tehát szakképzetlen civilek nyilvánvalóan nem vehetik át úgy, mint más ágazatoknál a kulturális, környezetvédelmi feladatokat: egy magánbölcsőde például különösebb akadályok nélkül nyitható, ha megvan hozzá az ÁNTSZ és más szakmai felügyeleti szervek engedélye.²

Az állam az ilyen - közfeladat ellátásában önkéntesen és nem vagyoni haszonszerzés céljából történő - non-profit tevékenységet végző szervezeteket különféle kedvezményekben részesíti. A közhasznú szervezetek többek között számos - a nem közhasznú tevékenységgel foglalkozó civil szervezeteknek járó kedvezményeken felüli - adókedvezményben is részesülnek, így mentesülnek az ÁFA megfizetése alól az általános forgalmi adóról szóló 2007. évi CXXVII. törvény (a továbbiakban: ÁFA tv.) 85. §-ában taxatív felsorolt esetekben. Az ÁFA tv. 257/A §-a továbbá lehetővé teszi, hogy külföldi adományozás és segély esetén az abból beszerzett termék és szolgáltatás után a közhasznú szervezetre áthárított ÁFA-t vissza lehet igényelni, abban az esetben, ha a termék, illetve a szolgáltatás beszerzésére a közhasznú feladat ellátása érdekében került sor. A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény I. mellékletének 3.3. pontja alapján mentesül továbbá a személyi jövedelemadó alól a közhasznú egyesület részéről a közhasznú feladat ellátásával magányszemélynek adott nem pénzbeli juttatás, valamint a pénzbeli juttatásnak a mindenkori minimálbér 50%-át meg nem haladó összegben havonta történő juttatás. A társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény 9.§-a alapján a közhasznú szervezetek társasági-adó alapjának megállapítására általánosságban is kedvezőbb társasági-adó szabályok vonatkoznak. A gépjárműadóról szóló 1991. évi LXXXII. törvény 5.§ b) pontja értelmében mentes a gépjárműadó alól az egyesület, az alapítvány a tulajdonában lévő gépjármű, feltéve, ha a tárgyévét megelőző évben társasági adófizetési kötelezettsége nem keletkezett. A közhasznú szervezetre, valamint az azokban tevékenységet végzőkre vonatkozó kedvezményeken, mentességeken felül a jogalkotó még a közhasznú szervezetek szolgáltatásainak igénybevevőit is támogatja.

² Péntek-Sándor-Tigyi-Máté, 8-14. o.

Az egészségügy belépése a non-profit ellátások körébe azonban olyan problémákat vethet fel, amelyeket a közelmúlt tapasztalataival képtelenek vagyunk megválaszolni. A magasztos célok mögött ugyanis egyes esetekben nyereszkedést, visszaélést sejtünk. Az utóbbi időben több olyan büntetőügyről szerezhettünk tudomást, amelyekben kifejezetten az állam által biztosított kedvezmények jogosulatlan igénybevétele volt a vád tárgya. 2012 novemberében például sikkasztás és csempészet büntette miatt jogerősen hat év börtönre ítélte a Fővárosi Ítéltábla az Egymásért Egy-Másért Alapítvány egykori kuratóriumi elnökét, Földesi-Szabó Lászlót. Az idei év első jelentős - egészségügyi közhasznú szervezettel kapcsolatos - botránya a Gyermekrák Alapítvány ügye. A Fővárosi Főügyészség 2014. január elején rendelte el a Gyermekrák Alapítvány törvényességi ellenőrzését, többek között azért, hogy kiderítsék: jogosan használta-e saját célra a kuratórium elnöke az alapítvány mentőautóját, illetve az alapítvány éves közhasznúsági jelentéseiben feltüntetett bevételi összeg megegyezik-e a közhasznú célra fordított kiadások, valamint az alapítvány számláján kezelt pénz összegével.

A témaválasztás alapja tehát az az érdeklődés volt, hogy megtudjam: az értekezés első soraiban feltett kérdésre hogyan válaszolt az Árpád-kori társadalom; működtek-e a maiakhoz hasonló közhasznú civil szervezetek; ezeket milyen mentességekben, kedvezményekben részesítették az akkori államhatalom gyakorlói; előfordultak-e visszaélések ezen szervezetek működése során; hogyan befolyásolta a tevékenységük a társadalmi változásokat; és végül, mi vezetett a megszűnésükhöz, melyik és miért lehetett túlélő.

2. A kutatás hipotézisei és célkitűzései

A kutatás elsősorban a magyarországi állam- és jogtörténet évszázadaira koncentrált, azonban országunk földrajzi- és történelmi sajátosságai elengedhetlenné teszik a kitekintést a keresztény Európára is. A témaválasztás, a speciálisan magyar állam- és jogtörténeti érdeklődés oka pedig a magyar Szent Korona. A Szent Korona jóval több, mint egyszerű koronázási jelkép. Szimbólumai magyarázatul szolgálnak arra is, hogy miként maradhatott fent és létezhet a harmadik évezredben is a magyar nemzet.

A korona „abroncs” részének elején, Jézus Krisztus képe alatt, jobb oldalon Mihály, bal oldalán Gábrriel arkangyal. Mihály mellett Szent György (†303), a katonák védőszentje, Gábrriel mellett Szent Demeter (†304/306 körül), az országvédő katona szent. E szentek mögött két orvos, mégpedig balról Szent Damján (†303), jobbról Szent Kozma (†303) képe látható.³ Szent Damján és Szent Kozma a keleti egyház két nagy szentje, ikertestvérek voltak. A legenda szerint Arábiában születtek, majd Szíriában tanultak orvostudományt. Betegeiket ingyen gyógyították, még a gyógyszerekért sem fogadtak el pénzt. Jámborságuk és prédikációik hatására sokan megtértek. Justinianus császárnak (525-565) köszönhetően - aki

³ Csomor, 14. o.

súlyos betegségéből való gyógyulását nekik tulajdonította - vértanúhaláluk után tiszteletük a Római Birodalom egész keleti felében elterjedt.⁴

Magyarországon a Szent Korona előbb a királyi hatalomnak, majd a Szent Korona-tan alapján az egész magyar államiságnak a szimbóluma lett. A korona abroncsán álló két orvos-szent védelmezi a nemzet minden tagjának - az állampolgároknak - egészségét, a király, a kormány, a nemzet mindenkori vezetőjén keresztül. Kutatásom tehát arra irányult, hogy az államalapítástól kezdődően miként felelt meg ennek a feladatnak a király, mit tett az egyház, hogyan igyekeztek segíteni civil szervezetek, milyen jogi, igazgatási-rendészeti intézkedéseket hoztak, és végül mindezekből levonható-e következtetés az utókor számára.

Kutatásaim eredményeként hamarosan arra a következtetésre jutottam, hogy az érdeklődésem középpontjában álló Árpád-korban a nomád időszakból fennmaradt családi-vérségi beteggondozó kötelezettségen túlmenően leginkább az egyház végzett ilyen tevékenységet szervezett keretek között. Az egyházi szegénygondozás már Szent István király (1000/1001-1038) idejében megkezdődött. A felebaráti szeretet első munkásai hazánkban is a szerzetesrendek, és ezek közül is az elsőként betelepült bencések voltak. Pannonhalmán, Bakonybélben, majd szerte az országban a későbbiekben alapított kolostoraikban kivétel nélkül működtek kórházi részlegek és fürdők. A Pécsváradon Szent István király által alapított bencés kolostorban például három szoba állt az átutazó vendégek, négy pedig a betegek szolgálatára.

A betegek ápolásába a bencéseket követően - II. Géza (1141-1162) uralkodása alatt - 1142-től a ciszterciek, majd III. Béla király (1172-1196) korától, 1179-től a premonstreiek és 1308-tól a magyar alapítású szerzetesek, a pálosok is bekapcsolódtak. Magyarországon az első lovagrendek a ciszterciekkel és a premonstreiekkal egy időben jelentek meg. 1147 nyarán a második keresztes háborúba induló hadak ugyanis hazánkon vonultak át VII. Lajos francia király (1137-1180) vezetése alatt, aki annyira megbarátkozott II. Gézával, hogy gyermekének a keresztapja lett. Az átvonuló keresztesek között számos templomos és johannita lovag is volt, akik ekkor megismerték Magyarországot, majd rendtartományokat is létesítettek. A megtelepedett lovagokat a király birtokadományokkal látta el, amelyek megalapozták rendházaik, ispotályaik építését, fenntartását is.

A kizárólagosan, vagy kiegészítő jelleggel a betegek ápolását, gyógyítását célul kitűző lovagrendek közül hatot találunk, amelyek oklevelekkel bizonyíthatóan tartósan és nagy hatékonysággal voltak jelen a Magyar Királyságban az Árpád-korban: a Szent Lázár-, a Templomos-, a Szent János-, a Szent Antal-, a Szentélek-, valamint a magyar alapítású Szent István lovagrend.

⁴ Tarr, 248. o.

Kutatásom kiindulópontjai a következő hipotézisek voltak:

- I. Az Árpád-kori Magyarországon a betegápoló keresztes lovagrendek, mint közhasznú non-profit szervezetek, vettek részt a betegek, munkaképtelenek ápolásában, gyógyításában.
- II. A betegápoló keresztes lovagrendek a szervezetüket a közhasznú cél elérése érdekében alakították ki, és rendelkeztek a közhasznú cél eléréséhez szükséges önálló vagyonnal is.
- III. A betegápoló keresztes lovagrendek ezért a tevékenységükért az (állam) hatalom gyakorlójától kedvezményekben, mentességekben is részesültek.
- IV. A betegápoló keresztes lovagrendek közül voltak olyanok, amelyek az egészségügyi jellegű közszolgáltatáson túlmenően egyéb közhasznú tevékenységet is folytattak.
- V. Minél többféle közhasznú tevékenységet végzett egy betegápoló keresztes lovagrend, annál hasznosabbnak bizonyult az (állam)hatalom számára.
- VI. A közhasznú tevékenységek ellátása során az (állam)hatalom gyakorlója által a részükre biztosított mentességek, kedvezmények igénybevétele során a betegápoló keresztes lovagrendek is követték el visszaéléseket.
- VII. A betegápoló keresztes lovagrendek tevékenysége hatással volt a környezetükben végbemenő társadalmi fejlődésre, a polgárosodásra.
- VIII. A közhasznú tevékenységek, valamint a szervezetük kialakításának jellege határozta meg azt, hogy melyik betegápoló keresztes lovagrend lett a társadalmi változások túlélője, melyik működik közülük megszakítás nélkül egészen napjainkig.

II. A KUTATÁS MÓDSZEREI, AZ ELVÉGZETT VIZSGÁLATOK, ELEMZÉSEK

Az értekezésben szereplő betegápoló keresztes lovagrendek speciálisan magyarországi, ezen belül Árpád-kori működésének elemzése kizárólag a társadalmi környezetükben felmerült különféle - közhasznú tevékenység, illetve ellátás - iránti igények kialakulásának feltárása után válik lehetségessé. A dolgozatban ezért elsőként bemutatom a szerzetes- és lovagrendek, mint szervezetek létrejöttének folyamatát. Ezt követően a keresztes hadjáratok célját és a „Szentföld-gondolatot” ismertetem, amely életre hívta a keresztes lovagrendeket. A korabeli betegápolás jellemzőinek feltárása pedig ahhoz szükséges, hogy lássuk: mi vezetett a keresztes lovagrendeken belül a specializációhoz, nevezetesen a betegápoló rendek

megszerveződéséhez. Az ispotályos lovagrendek közül többen foglalkoztak más jellegű közhasznú tevékenységekkel is, így részt vettek a hivatali írásbeliség megteremtésében. Mivel ez utóbbinak szervezett kereteket az Árpád-kori Magyarországon a hiteleshely intézménye biztosította, nem kerülhettem meg a hiteleshely fogalmának és a hivatali írásbeliség fejlődésében betöltött szerepének tisztázását sem. Ilyen elméleti alapok után kezdhettem csak bele az egyes lovagrendek tevékenységének feltárásába.

A kutatás középpontjában álló hat betegápoló keresztes lovagrend megkülönböztetésében nehézséget okoz, hogy a fennmaradt oklevelekben a rend védőszentjének megjelölése helyett sok helyen csak a „cruciferi” (keresztes), illetve a „hospitalis” (ispotályos) szó szerepel megnevezésként, amely azonban valamennyi szervezet közös jelzője lehet. Ezért fordulhat elő, hogy a szakirodalom több helyen következetlenül hol egyik, hol másik lovagrend házának, ispotályának tulajdonítja ugyanazt a helyet, amely akadályozza az adatok rendszerezését.⁵

Itt szükséges megemlítenünk azt a tényt is, hogy magyar középkorral foglalkozó irodalomban a stefanita rendről csak az 1970-es évek óta olvashatunk. Györffy György kutatásai⁶ nyomán ekkortól különítjük el a johannitáktól a stefanitákat, Szent István király ispotályos kereszteseinek kanonokrendjét. A rendet II. Géza alapította az 1150-es években Szent István király tiszteletére, az ekkor már működő európai lovagrendek mintájára. A rend nem csak Magyarországon, de a Szentföldön is tartott fenn ispotályt egészen Akkon elestéig, 1291-ig. Jeruzsálem eleste után az ispotályok működtetése mellett egyre inkább hiteleshelyként is fontos szerepet töltött be a stefaniták esztergomi és budafelhévi konventje, amelyet korábban helytelenül a Szent János lovagrend házaival azonosítottak.

Bár a tatárjárás során több oklevél is elveszett, illetve megsérült, az esztergomi érseki, illetve egyes püspöki levéltárakban azért nagy számban maradtak fenn olyan dokumentumok, amelyekből képet alkothatunk a lovagrendek működéséről és a korabeli társadalomban betöltött jelentős szerepéről. Láthatjuk, hogy ezen szervezetek közül melyik volt az, amelyik kizárólag a betegápolás - esetenként kifejezetten egyes betegségekben szenvedők gondozása - feladatát tűzte ki célul, és melyek voltak azok, akik ezen túlmenően a hadakozásban, a hivatali írásbeliség egyes feladatainak ellátásában, esetleg pénzügyi-jellegű tevékenységben is kitűntették magukat.

A témára vonatkozó nemzetközi szakirodalom - a témaválasztás sajátosan magyar jellege folytán - szegényes. A keresztes hadjáratokkal, illetve a nem kifejezetten magyar alapítású Szent István lovagrend kivételével a rendek nemzetközi vonatkozású adataival azonban számos, Magyarországon is elérhető mű foglalkozik. A Szentlélek rend magyarországi történetét bemutató átfogó tanulmányt nem találtam, ezért a rendelkezésemre álló okiratok alapján a jelen értekezés egyik feladatául tűztem ki a rend hazai működésének összefoglaló jellegű feldolgozását, továbbá az eddig közölt adatokban észlelt ellentmondások feloldását.

⁵ VÖ: Józsa, 2008. 19. o.

⁶ Boroviczény, 133-140. o.

Az adatgyűjtés több mint három évig tartott, és rendkívül szerteágazónak bizonyult. Az egyes témakörökkel foglalkozó fejezetek végén ezért minden esetben szükségesnek tűnt az ott felhasznált források külön-külön történő feltüntetése.

III. A KUTATÁS TÉZISEI ÉS HASZNOSÍTÁSUK LEHETŐSÉGEI

1. Az ispotályos kereszties lovagrendek kialakulása

A kereszties háborúk ideológiájának a magvát a szent háború képzete adta, amelyet a keresztény vallás és egyház érdekében, a hit céljaiért szükséges viselni. Ez ellentmondásokat rejtett magában, hiszen a korai kereszténység idején a hívő számára idegen volt a háború jogos voltának igazolása. A prédikáció a felebaráti szeretetről és a maga-megadó szenvedésről, amelyet Jézus kínszenvedése és kereszthalála is példázott, nem volt összeegyeztethető az erőszakkal. Ebben az időben a kereszténység még nem vált állami ideológiává, még nem kapcsolódott össze az államhatalommal. A Szentírásban azonban már felfedezhető volt egyfajta katonai fogalomvilág, amelyet később könnyedén át lehetett emelni a szimbolikusból a valóságba. Pál apostolnak az epheszosziakhoz írt levelében ez olvasható:

„...erősödjete meg az Úrban és az ő erejének hatalmasságában. Öltözzetek fel az Isten fegyverébe, hogy az ördög leselkedéseinek ellene állhassatok (...) Annak felette vegyétek fel a hitnek paizsát, amelyben ama gonosznak minden tüzes nyilait elolthassátok. Vegyétek fel az üdvösségnek sisakját és a Léleknek kardját, mely az Isten igéje.”⁷

A római birodalom bukásával a katolikus egyház mind jobban belenőtt az állami funkciókba. Míg korábban a római birodalmi egyház még a császár védnökeinek háborúival szemben védekezni kényszerült, most már a klérus, maga, lépett elő hadviselő féllé. Saját haderővel rendelkeztek, sőt, maguk is parancsnoki szerepet töltöttek be, vagy egyenesen személyesen rántottak kardot.

A felhívás, hogy az egyházért és a keresztény vallásért hadba vonuljanak, vagy Jeruzsálembé zárándokoljanak, kevés eredménnyel járt volna, ha az egyház nem alkalmazza az érdemszerzés tanát. A középkori keresztény hitte, hogy jó cselekedetei révén érdemeket szerez Isten előtt, és ezek segítenek az isteni büntetés elhárításában, és az örök boldogság elnyerésében. Példaként lebegett a harcias nemesurak előtt Szent György, Demeter, Móric (†280 táján) és Teodor (†840) példája, valamint Mihály arkangyal képe is. A keresztiesek érdemeit az egyház bűnbocsánattal honorálta. A templomosok ideológusa, Clairvaux-i Szent Bernát (†1153), a „Keresztprédikáció”-ban ezt így fogalmazta meg:

„Ha okos kereskedő, jó üzletember vagy, akkor meghirdetem neked a nagy vásárt. Ügyelj, nehogy elmulaszd. Vedd föl a keresztet, és mindenért, amit bűnbánó szívvel meggyóntál,

⁷ Káldi György fordítása-1835. évi pozsonyi kiadás

*azonnal bocsánatot nyersz. Az a kicsiny szövetség nem kerül sokba. Ámde ha jámborsággal a válladra tűzöd, akkor egy királyságot ér, az égi birodalmat.*⁸

A keresztes háborúval meghirdetett pápai búcsú népszerű lett, ami oda vezetett, hogy azt nem csupán az aktív harci résztvevők nyerhették el, hanem azok is, akik a keresztes mozgalmat az adományaikkal támogatva tették lehetővé azt, hogy mások hadba vonulhassanak.

Az első keresztes hadjáratot a később boldoggá avatott II. Orbán pápa (1088-1099) 1095-ben a clermont-i zsinaton hirdette meg. Buzdító beszéde így hangzott: *„Ha valaki az Urat serényen, tiszta szívvel és elmével óhajtja követni, és az ő példáját követve a keresztet hűségesen akarja hordozni, ne késlekedjék gyorsan a szent sír felé vezető ösvényen zárándokolni*”⁹. Az Úr sírja felé vezető ösvény, vagyis „az Úr ösvénye” a keresztes hadjáratoknak a középkorban használatos gyakori elnevezése. Bár a hadjárat sikerrel zárult, és a Szentföld a keresztényeké lett, 1099. július 29-én, két héttel azt követően, hogy katonái betették a lábukat a Szent Városba, de még azelőtt, hogy a győzelem híreről értesült volna, Rómában meghalt II. Orbán pápa.¹⁰

Azzal, hogy a francia csapatok bevonultak Jeruzsálembe, az első keresztes hadjárat elérte a célját. Ahhoz azonban, hogy a Szentföld keresztény kézen maradjon, és az odavezető út a zárándokok számára veszélytelen legyen, állandó kormányzat kialakítására volt szükség, amely kapcsolatokat tart fenn Európával és számíthat annak támogatására. Az első jeruzsálemi uralkodó - aki a királyi címet ugyan nem használta - Bouillon Gottfried (1099-1100) volt. Rövid uralkodása után a helyét öccse, Balduin foglalta el, akit immár hivatalosan is Jeruzsálem királyává koronáztak. A keresztény fennhatóság fenntartásához azonban hamarosan újabb és újabb hadjáratokra lett szükség.¹¹

A világi lovagoktól, a „bellatores”-tól, a keresztes lovagok rendjeiig hosszú út vezetett. Valószínűleg az egyháznak az Isten békéje, a „pax Dei”, „treuga Dei” biztosítására tett törekvéseivel összefüggésben, az egyház által támogatott testvérületek, „confraternitások”, voltak a mozgalom kiinduló pontjai.

Az egyház által támogatott szentföldi zárándoklatok útját ugyanis védelmezni kellett, és ezt a feladatot olyan világi testvérületek vállalták magukra, amelyek erre a célra már a XI. század elején létrejöttek. Az ilyen confraternitásokból később kialakult lovagrendek tagjai szerzetesi fogadalmat tettek, amelyben engedelmességet, szegénységet és szüzességet fogadtak. Természetesen ez alól is van kivétel, ugyanis a Parmában, a XIII. században alapított „Krisztus lovagsága” tagjai nem tettek szüzességi fogadalmat, valamint a spanyol „Santiago Rend” tagjai közé házas rendtagokat is felvett, akiktől annyit követelt meg a regulájuk, hogy házasságuk megtartása mellett tartózkodjanak a testi kapcsolattól.¹²

⁸ Zöllner, 45. o.

⁹ Runciman, 227. o.

¹⁰ Runciman, 224. o.

¹¹ Runciman, 289. o.

¹² Hunyadi-Pósán, 15. o.

Ezeket a testvérületeket a közös cél tartotta össze: biztonságos útviszonyokat, valamint szállást és ellátást biztosítani a zarándokoknak. Az ilyen lovagrendek közül emelkedtek ki azok, akiknek tevékenységi köre a megbetegedett utazók ápolásával is kiegészült. Őket nevezzük ispotályosoknak, azaz betegápoló rendeknek.

Ennek az új közösségi formának a jellemzője a szemlélődő életet (*vita contemplativa*) élő szerzetesrendektől eltérően a tevékeny élet (*vita activa*), és az annak keretein belül elérni szándékozott életszentség. Életmódjuk és ordójuk ennek megfelelően eltért a szerzetesek és kanonokok rendjeitől. Nem vállalhatták a leélendő élet helyének állandóságának elvét sem (*stabilitas loci*), hiszen harcos életmódjuk állandó mobilitásra készítette őket.

A legfontosabb különbség azonban, amiben az addigra már kialakult szerzetesi közösségektől megkülönböztette az új keresztes lovagrendeket, az volt, hogy szigorú rendi hierarchiában éltek a lovagok, szemben az egyenrangú szerzetes barátokkal. A lovagrendekben a rendi státus három formáját alakították ki: lovagok (*milites*), szolgáló testvérek (*servientes*) és a felszentelt papok, vagy káplánok (*presbyteri* vagy *capellani*). A szolgáló testvérek csoportját nehéz megkülönböztetni a fizetett szolgálóktól, akik azonban nem tartoztak a rend saját joghatósága, „*iurisdictio*”-ja alá.¹³

2. A Szent Lázár Lovagrend Magyarországon

Magyarországra viszonylag korán, már a XII. században betelepültek a lazarita lovagok. Egyes feltételezések szerint 1162-ben jelentek meg a Bakonyban, méghozzá a Bakonybéli Apátság erdejében. Erre egy Pannonhalmán őrzött 1381-ben íródott országbírói oklevél utal.¹⁴ A lovagok első biztos okleveles említése azonban 1181-ből való, amely a lovagrend esztergomi ispotályáról szól.¹⁵ Itteni birtokuk nevét őrzi ma is a Szent Lázár domb, ahol temploma és kórháza is állt a rendnek. Ezt az ispotályt azonban 1241-ben a tatárok lerombolták.¹⁶

II. Géza király uralkodásának éveiben alapították a legtöbb gyógyító klostrot: Budán, Esztergomban, Csurgón, Szentén, Kolozsvárott, Füzitőn, Szemenyén és Borsán. A régebbi iratokban előforduló *Lázár*- és *Poklos*- összetételek (Lázárfalva, Lázárföld, Lázári, Pokolfalu, Poklostelek, Poklosháza stb., de a városokban a Lázár utcák is) arra utalnak, hogy ezeken a helyeken egykoron leprosoriumok, leprakórházak, lepratelepek működtek.¹⁷

Az „*Insula Lazari*” premontrei apátság (1262), amelyet a baranyai Körös vize fogott közre, korábban valószínűleg szintén a lazarita lovagoké lehetett. A mai Szigetvár területén ugyanis a XIII. században egy premontrei monostor állott, amelyet IV. Béla király alapított a XIII. század második felében. A monostor emlékét mára csupán egy kőszobor-töredék őrzi, amely

¹³ Hunyadi-Pósán, 17. o.

¹⁴ Rihmer, 37. o.

¹⁵ MSI 128. o.

¹⁶ Rihmer, 2008. 37. o.

¹⁷ Falus, 2011., 249. o.

a mai templom tornya alatt bújik meg.¹⁸ Közelében, az Almás-patak árterületén feküdt Lázársziget, amely később a nemes Szigeti család birtoka volt.¹⁹ A család őse Macrinus volt, és utódai a "Szigeti" nevet csak a XIV. században vették fel.²⁰ Ezt a kora Árpád-kori települést a XIII. századi oklevelekben Kőrösmonostornak („aqua Kewrus”) is nevezték.²¹ A falu a Negol nembéli Kőrösi család birtoka volt, ahol a nemzetség monostort is építtetett. Valószínűleg ezzel az épülettel azonos a lázárszigeti premontrei monostor, amelynek fekvését Hugo határozta meg Annalesében.²² A forrás szerint a monostort 1294-ben a zábrowicei premonstrei monostor alá rendelték, azonban 1320-ban már az ócsai monostor filiájaként említik. A kutatók számára nehézséget okoz, hogy a helyiségre vonatkozó első oklevelek csak későbbi időszaktól, a XIV. századtól kezdve maradtak fenn. Ezek arról tanúsítanak, hogy 1319-ben a Kőrösieket leánynegyed (quarta puellaris) miatt perlik, majd 1322-ben a monostor zalátai földje mellett fekvő földterületüket eladják.²³ Lebedy János „Szent Lázár szigete” című tanulmányában²⁴ Turóczy Lászlótól²⁵ Bél Mátyáson²⁶ át egészen Czinár Mór²⁷ kutatásaiig alapos hivatkozásokkal támasztja alá azt az elméletet, amely szerint az "Insula Lazari" premontrei prépostság korábban a Szent Lázár lovagrendé lehetett.

Nem messze ettől a helytől, a Baranya megyei Szigetvár határában fekszik Patapoklosi község, Szigetvártól déli irányban pedig egy Poklostó nevű dűlőt ismerünk.²⁸ Ez utóbbi egy középkorban elpusztult hasonló nevű település nevét őrzi.²⁹ Lebedy János Lengyeltóti János tanár közlése nyomán Poklosi falu eredete kapcsán egy szájhagyomány útján terjedő régi történetet idéz. A legenda arról szól, hogy ezen a területen vonultak át a Szentföldre tartó és az onnét visszatérő kereszties hadak. A visszatérő sereg katonái közül a hagyomány szerint itt különítették el a leprásokat, másnéven "bélpoklosokat", és egy barát gondozására bízták őket. Ők voltak "a szentföldi hadak itt maradt poklosi".^{30, 31}

Szent Lázár lovagjai tehát kifejezetten a leprás betegek ápolását tűzték ki maguk elé célul. Mivel hiteleshelyi tevékenységet nem folytattak és fegyveres harcokban csak szükség esetén vettek részt, politikai befolyással, nagy vagyonnal nem rendelkeztek. A leprás esetek számának csökkenésével, valamint a polgári betegápolás térhódításával jelentőségük hanyatlásnak indult. Végül 1490-ben a magyar rendtartomány birtokai is a magyarországi johannita rendtartományhoz kerültek.³²

¹⁸ Reiszig, 1914.

¹⁹ Reiszig, 1914.

²⁰ Reiszig, 1914.

²¹ DI 1-105302.

²² Annales, I. kötet 897. o.

²³ Gyórfy, 1963. I. kötet 331-332. o.

²⁴ Lebedy

²⁵ Turóczy, 1729.

²⁶ Bél, 1753.

²⁷ Czinár, II. kötet 32-33. o.

²⁸ Pesti, I. kötet 436. o.

²⁹ Pesti, I. kötet 447. o.

³⁰ Lebedy

³¹ Vargha-Kis

³² Hunyadi-Pósán, 119. o.

3. A Templomos Lovagrend Magyarországon

Magyarországon valószínűleg 1147-ben jelentek meg a templomos lovagok, amikor a II. kereszties hadjáratba vonulva III. Konrád német király (1127-1135) nagy létszámú hadseregét követve július-augusztus folyamán VII. Lajos francia király átvonult az országon, kíséretében a francia földről származó templomos lovagokkal is. II. Géza király és VII. Lajos között baráti kapcsolat alakult ki, amely lehetővé tette a lovagrend Magyarországra települését. Letelepítésüket későbbre, fia, III. István király idejére (1161-1172) tehetjük, azonban az elsőnek tartott csurgói ház alapításának pontos dátumát nem ismerjük. A vránai perjelség azonban III. Sándor pápa idején már az ő kezükben volt. III. István öccse, III. Béla király, a górai ispánságban, Zengg-ben adott nekik birtokot.³³

A betegápoló lovagrendek történetének feldolgozói közül többen érvelnek amellett, hogy az 1138-ban Székesfehérváron alapított ispotály eredetileg a templomos rend fenntartása alatt működött.³⁴ A templomosok ápoló tevékenységét regulájuk alapján megerősíti Buda József³⁵, továbbá Czagány István is.³⁶

A XIII. század elejétől a rend gyorsan terjedt a Magyar Királyság területén, elsősorban a kereszties mozgalmat támogató Imre (1196-1204) és II. Endre királyaink adományai révén. A magyarországi házak és az azokhoz tartozó birtokok többnyire délen, Szlavóniában és Horvátországban feküdtek. A magyarországi templomos házak és birtokok önálló provinciát alkottak már a XII. század második felétől. A magyar rendtartományt elsőként a templomos regulának a „Szervezeti rendelkezések” (*Statuts Hiérarchiques*) című része említi, amely 1156-1169 között keletkezett.³⁷

Az Árpád-házi királyok uralkodásának idejében a Magyar Királyság területén a templomosoknak a rend eltörléséig több rendháza is volt: Boisce, Béla, Dubica, Esztergom, Gecske, Glogonca (Ivanec), Gora, Keresztény, Nécse, Okriszentlőrinc, Szentmárton (Bozjakovina), Vrána, Zabłata, Zengg.³⁸ A csurgói, 1163-as jelenlétüket nem bizonyítja fennmaradt dokumentum. Az azonban bizonyos, hogy 1169-ben a legfontosabb rendházuk, a Zárától délkeletre fekvő dalmáciai Vrána ténylegesen birtokukba került Borics (Boris) boszniai bán, III. István magyar király (1161-1172) és III. Sándor pápa közreműködése révén. A vránai Szent Gergely monostor korábban a bencés rend birtokolta. A vránai ház mindvégig a magyar rendtartomány központi háza volt. Falai között több alkalommal uralkodók is megszálltak. IV. Béla király 1245-ben a húsvétot maga is Vránán, a templomosok körében töltötte.³⁹

II. Endrét a templomos lovagok is elkísérték az ötödik kereszties hadjáratba is, 1217-1218-ban. A rend tagjai a tatárjárás során az 1241-es muhi-pusztai csatában, francia parancsnokkal,

³³ Bozsóky, 197. o.

³⁴ Ágoston-Vas-Endrei-Zemplényi-Molics-Szarka-Cs. Horváth-Boncz, 2-13. o. 5-7. o.

³⁵ Buda, 1999., 61. o.

³⁶ Czagány, 1974., 52. o.

³⁷ Karczag, 36-39. o.

³⁸ Howarth, 258. o.

³⁹ Török, 126. o.

Rembald de Carono (v. Carumb) mesterrel az élen, Kálmán herceg mellett harcoltak. A lovagok a végső ütközetben szinte kivétel nélkül mind odavesztek. Néhányan maradtak csupán életben, azok, akik a dalmát tengerpartra menekülő IV. Béla kíséretében voltak. Az ország újjáépítése során rendházaikat ők is megerősítették, újjáépítették. Hatalmuk és befolyásuk jele az is, hogy Esztergomban is állt rendházuk, továbbá, hogy a rend tagjai a katonáskodás mellett hiteleshelyi tevékenységet is folytattak. Tekintélyüket tükrözi az is, hogy - a johannitákhoz és a stefanitákhoz hasonlóan - a magyarországi templomos rendtartományra is rábízták 1222-ben az Aranybulla egyik másolati példányát. Betegápoló tevékenységükről alig maradt fenn adat.

A lovagrend 1312-es feloszlata után a magyarországi templomosokat sem királyaink, sem püspökeink nem üldözték. Nem is tehették volna, hiszen a feloszlató pápai bulla értelmében az ártatlanokat semmilyen bántódás nem érhet, sőt, az ellátásukról is gondoskodni kellett. Emiatt azután a rend azon tagjait, akik nem léptek át a johannitákhoz, a Zágráb melletti Szent János-rendházba gyűjtötték össze, amint erről korabeli forrás tudósít, de feltehetően az esztergomi és a vránai rendház továbbra is otthont nyújtott a hivatalosan megszűntnek nyilvánított lovagrend életben maradt tagjai számára.⁴⁰ Birtokaikat a rendet feloszlató vienne-i egyetemes zsinat után 1314-ben megtartott zágrábi zsinat határozata értelmében a magyar király pápai jóváhagyással a johanniták nevére íratta át.⁴¹

4. A Szent János Lovagrend Magyarországon

Magyarország a XII. század elején kapcsolódott a Szent János Ispotályos Lovagrend történelmébe, néhány évtizeddel a rend alapítása után, követve a középkori Magyar Királyság elkötelezettségét és részvételét a szentföldi zarándoklatban és keresztes hadjáratokban. A magyar zarándokok szentföldi megjelenésével csaknem egyidőben létesültek hazánkban johannita - korabeli magyar kifejezéssel: „jánosrendi” - ispotályok, rendházak és templomok. A johanniták magyarországi tevékenysége három részből tevődött össze: a betegápolás mellett fontos katonai erőt, továbbá hiteleshelyeik révén közigazgatási-politikai potenciált is jelentek.

A hagyomány szerint Magyarországon a II. keresztes háború idején jelentek meg az első johannita lovagok, akik a hazánkon átvonuló VII. Lajos francia király seregével érkeztek. Őket a mi II. Géza királyunk felesége, Eufrozina, kijeji nagyhercegnő - akit a magyar főurak magyarosan Fruzsínának neveztek - bírt maradásra különféle adományokkal.⁴² A rend, illetve az első rendtagok magyarországi megjelenése valóban a XII. század közepére tehető, amely megegyezik ausztriai és csehországi megtelepedésük idejével (1145–1147). Első házuk alapjait a Szentföldre vezető szárazföldi zarándokút mentén, Székesfehérváron tették le. Ez a konvent lett hosszú időn keresztül a magyarországi johannita lovagok központi rendháza.⁴³

A nyugat-európai szokástól eltérően Magyarországon nagyon kevés magánadományban részesültek a johanniták, azonban a mindenkori uralkodó szívesen és bőkezűen támogatta

⁴⁰ Török, 126. o.

⁴¹ Bozsóky, 197. o.

⁴² Falus, 2011., 219-236. o.

⁴³ Hunyadi, 35. o.

őket. A johanniták magyarországi levéltárai sajnálatos módon jórészt elpusztultak. A fennmaradt oklevelek alapján az első királyi adományozás, amelyről tudomásunk van, az az oklevél, amelyben III. István király 1166-ban jóváhagyta Widonak, Dobica fiának a johanniták számára tett adományát. Az ajándék több birtoktestből állt, továbbá tartozott hozzá egy - Szent Péter tiszteletére szentelt - monostor is. („...*supradicti fratres et socii pauperes hospitalis domus ad honorem et laudem de in perpetuum tenerent*”).⁴⁴

Nem sokkal ezután, 1170 elején, Alexios, a későbbi III. Béla király, szentföldi birtokvásárlásra tett adományt a johannita nagymesternek, és a megvásárlandó birtok jövedelmét a szegények javára ajánlotta.⁴⁵ Ez az adomány valószínűleg fontos mérföldkő lehetett a rend és a Magyar Királyság kapcsolatában. Ettől kezdődően, tehát a III. kereszties hadjárattól kezdve, vállaltak a johanniták aktív szerepet a szentföldi harcokban.⁴⁶ A rend számára juttatott királyi adományok közül a XII. század utolsó évtizedéből fennmaradt legfontosabb adat III. Béla király már említett 1193-as adománylevele volt, amelyben megerősítette édesanyja birtokadományait.⁴⁷ Az adomány hosszú évtizedekre meghatározta a rend hazai fejlődését. Az oklevél részletesen sorolja fel azon birtokok nevét, amelyet a királyné a lovagoknak adott:

*„Újudvar, Csurgó, Szulok, Gadány, Ecseny, Kereki, Igal, Csíz, Megyer, Gámi, Nyim, Berény, Somberény, Máriáda, Fehéregyháza, Csepel, Jaba, Arcsa, Gyánt, Varasd, Fadd, Újlak, Tevel, Fetel, Dus, Pötölle, Borbála, Iszka, Szoboka, Tímár, Cősz, Harta, Szold, Inota, Balinka, Konkoly, Bodajk, Ebszőny, Ság, Agárd, Boglár, Nadap, Nyék, Várong, Gobosz, Tüdő, Valk, Tapolca, Kapoly, Aranyos, Kér, Fényes, Széked, Halász, Bivaly”*⁴⁸

A király ráadásul meg is toldotta a édesanyja eredeti adományát. A hazai történettudomány azonban sokáig nem különböztette meg a johanniták magyarországi adatait a stefanitákéval. Szent István Esztergomi Kereszteseinek Rendjét elsőként Boroviczény Károly-György közlése nyomán azonosíthattuk.⁴⁹ II. Géza király 1150 körül Jeruzsálemben egy zarándokházat alapított, és ennek gondozását a johannitákra bízta. Ez a jeruzsálemi közösség kapta tulajdonul az Esztergom melletti Szentkirályfalvát, hogy felépítse a Szent István királyról stefanitáknak nevezett ispotályos rend hazai központját.⁵⁰

A magyarországi johannita rendtartomány nemzetközi tekintélyét tükrözi, hogy III. Orbán pápa a magyarországi házaikat egy 1187-ben kelt oklevelében közvetlenül az apostoli szentszék oltalma alá helyezte.⁵¹

A johannita lovagok jelentős szerephez jutottak a tatárjárás után, amikor IV. Béla király (1235-1270) rájuk bízta a keleti határok őrzését. Fokozott védelmet láttak el a Duna-Olt

⁴⁴ CD II. 174.; HO VII.F.1.

⁴⁵ Az oklevél szövegét közli: J. Delaville le Roulx: *Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100-1310)* I. Paris 1894. 222-223. o. IN: Makk, 53-55. o. és MSI I. 142.

⁴⁶ Hunyadi, 33. o.

⁴⁷ Az oklevél szövegét közli: MSI I. 142-146. IN: Makk, 97-98. o.

⁴⁸ Az oklevél szövegét közli: MSI I. 142-146. IN: Makk, 98. o.

⁴⁹ Boroviczény, 133-140.

⁵⁰ Buda, 1999., 106. o.

⁵¹ MSI I. 132.

közötti területeken, 1247-ben pedig hűbéri birtokként kapták a Szőrényi Bánságot és Kunország egy részét. Viszonzásképpen a király jelentős szerepet szánt nekik az ország újjáépítésében. A IV. Béla királlyal megkötött hűbér szerződést a johanniták 1247. június 2-án írták alá. Az uralkodó a nekik juttatott exemptiókért és adományokért azt várta tőlük, hogy a várépítésben szerzett jártasságukat egy használható védelmi rendszer kiépítésével kamatoztassák. A rend azonban nem teljesítette az elvárásokat, így IV. Béla uralkodásának utolsó éveiben a király és a lovagok közötti kapcsolat feszültté vált. A johannitáknak utóbb ezekről a területekről le is kellett mondaniuk.⁵²

A templomosok birtokaival gyarapodott magyarországi johannita rend központja 1347-ben Vránába, a korábbi templomos-rendházba, tevődött át. A tartomány vezetője ekkor Cornuto Péter vránai perjel lett. Ennek következtében a magyar johanniták kapcsolata a rodoszi anyaházzal szorosabbra fűződött. A hazai belpolitikai élettől ezért valamennyivel eltávolodtak, nem vettek részt Zsigmond (1387-1437) trónigényének támogatásában sem. Zsigmond király ezért maga sem mutatkozott később a rend lelkes hívének. A XV. századi hanyatlást követően a török pusztítás vetett véget a rend hazai működésének a középkori Magyarországon,⁵³ azonban Európa más országaiban zavartalanul dolgoztak tovább az ottani rendtartományok.

5. A Szent Antal Lovagrend Magyarországon

A Szent Antalról nevezett ispotályos rend magyarországi történetét még nem dolgozta fel senki. Ennek oka részben az, hogy viszonylag kevés adat maradt fenn velük kapcsolatosan, másrészt - ahogyan az más, kisebb, kevésbé ismert betegápoló lovagrendek esetében is gyakran előfordul - több alkalommal összetévesztették őket más ispotályos rendekkel. Az eddigi legjobb áttekintés a rend magyarországi történetéről Somogyi Zoltán piarista szerzetes munkája⁵⁴ adta.

Okleveles adataink az antoniták magyarországi ápoló tevékenységéről a XIV. század elejéről maradtak fenn. Ezek alapján kijelenthető, hogy daróci, a pozsonyi és a segesvári együttesen alkották az autonóm rendtartományt. A daróci preceptura feltehetően a rend első magyarországi háza volt, amelyet 1288-ban alapítottak.⁵⁵ A Hain-féle krónika szintén erre az időszakra datálja a daróci kolostor alapításának évét.⁵⁶

Daróc község nevének eredetéről először IV. Béla király egyik 1263-ban kelt okmányából⁵⁷ értesülhetünk. Ebből tudhatjuk meg azt, hogy a helység nevét az oda betelepített királyi solymárokról ("*draucarii*") kapta. A helységet 1282-ben IV. László király Drauch néven adományozta Helias grófnak, Jordán fiának 100 ezüst gira, valamint évenként fizetendő 1 gira

⁵² Török, 129. o.

⁵³ Török, 130-131. o.

⁵⁴ Somogyi, 28-37. o.

⁵⁵ Rupp, 1872., II. kötet. 178. o.

⁵⁶ SZK, 16. o.

⁵⁷ Bárdossy, 96. o.

aranyért.⁵⁸ A pozsonyi házhoz tartozó kórház alapításának körülményeit illetően kizárólag későbbi dokumentumok tartalmából vonhatunk le következtetéseket, mivel írásos emlékek csak a XIV. századból maradtak fenn, amikor a rend konfliktusba került a városi hatóságokkal a kórház működtetésének kérdésében.⁵⁹ Magyary-Kossa Gyula⁶⁰ és Vámosy István⁶¹ álláspontja szerint az ispotályt még Szent László király alapította, majd 1192. évi szentté nyilvánítása után a rend hálából az ő oltalmába ajánlotta a kórházat és a kápolnát.

Boldog V. Orbán pápa (1362-1370) egy 1364-ben kelt bullája elrendelte, hogy az esztergomi érsek és suffraganeusai – a hozzá tartozó megyéspüspökök - gondoskodjanak a rendi ispotályoknak eredeti rendeltetésüknek megfelelő működtetéséről.⁶² Ezt az intézkedést arra használta fel az antonita rend, hogy betegápoló tevékenységükre hivatkozással újabb jövedelmi forrásokhoz jussanak. Ebből a célból - mint azt fentebb láttuk - többször is megkísérelték egyes városok kórházainak irányítását és jövedelmeit megszerezni.⁶³

Kassa városában ilyen irányú peres eljárások 1366 és 1399 között több alkalommal is voltak folyamatban. Végül a kórházat a város szerezte meg, azonban a rend nem adta fel könnyen, így még 1412-ben is próbálkozott a kórház megszerzésével.⁶⁴ A kassai perrel egyidőben az iglói ispotályt is igyekeztek a birtokukba venni. A város azonban ellenállt és végül itt is visszaverte a rend próbálkozását.⁶⁵ Hasonlóan vereséget szenvedtek az antoniták a szepesváraljai kórház esetében is, ahol a helyi plébános hiúsította meg a birtokba lépésüket.⁶⁶

A pozsonyhoz hasonló folyamatot figyelhetünk meg másfél évszázaddal később Segesváron is. A város vezetése itt is addig szűkítette a rend kórházzal kapcsolatos hatáskörét, míg végül fokozatosan átvették a teljes irányítást tőlük. Az ezt rögzítő 1487-es megállapodás ebben az esetben is generált további vitákat a város és a rend között, azonban az időközben terjedő reformáció végül a rend szerepének megszűnéséhez vezetett.⁶⁷

6. A Szent István Lovagrend

A stefanita konventet Boltizsár Ágoston szerint 1150 táján,⁶⁸ Reiszig Ede álláspontja szerint 1147-1151 között alapították.⁶⁹ Az 1147-es kezdő időpont lényegében egybeesik a keresztes szerzetes- és lovagrendek magyarországi megjelenésével. 1147 nyarán a második keresztes háborúba induló hadak ugyanis hazánkon vonultak át VII. Lajos francia király vezetése alatt, aki annyira megbarátkozott II. Géza királlyal, hogy gyermekének a keresztapja lett. Az

⁵⁸ Bárdossy, 225. o.

⁵⁹ De Cevins, 2003. 52-53. o.

⁶⁰ Magyary-Kossa, 13-16. o.

⁶¹ Vámosy, 12. o.

⁶² CD IX/3. 436. o.

⁶³ Borsa G, 1961-1962., 227. o.

⁶⁴ Dragóner, 524-531. o.

⁶⁵ Pajdussák, 73-89. o.

⁶⁶ ZSO, II/1. 1505. sz.

⁶⁷ Müller, 30-38., 55-60. o.

⁶⁸ Boltizsár, 58-62. o.

⁶⁹ Reiszig, 1925., 42. o.

átvonuló keresztések között számos templomos és johannita lovag is volt, akik ekkor megismerték Magyarországot, majd rendtartományokat is létesítettek nálunk. Feltehetően az átvonuló keresztések hatására és mintájára szervezte meg II. Géza a stefaniták rendjét. A Szent István Lovagrend eredeti neve tehát „Cruciferi Sancti Stephani Regis”, vagyis Szent István Király Keresztes Lovagjai.

Az elnevezés visszavezet Szent István királyhoz, aki 1017 és 1018 folyamán Jeruzsálemben zarándokházakat, ispotályokat alapított és ezeket birtokokkal is ellátta. 1135-ben egy Petronilla nevű magyar hölgy szintén vásárolt két szomszédos házat 400 bizánci aranyért Jeruzsálemben ispotály céljára. Az adásvételt tanúsított három magyar is volt: Kozma remete és annak társa, Bonifác, valamint Symeon magyar főesperes.⁷⁰ Ezen házak és II. Géza király alapítása közötti összefüggést a szakirodalom feltételezi ugyan, de nem látja bizonyítottnak.⁷¹

1187. március 26-án - miután Jeruzsálem véglegesen elesett - Orbán pápa a „*Religiosa loca*” kezdetű bullájával erősítette meg a rendet, és kiváltságokkal, mentességekkel (*exemptio*) látta el. Az oklevélből egyértelműen kiderül, hogy a rendet II. Géza király alapította: „*Geyza quondam rex Hungarorum Jerosolimis, sicut in eius scripto autentico continetur, ecclesiam in honorem sancti stephani regis fecisset de suis et suorum principum elemosinis pietatis intuitu construi et domum etiam Hospitalem, copiosam terram ad construendas domos et ad preparandas officinas necessarias strignij contulisset...*” A pápai bulla eredetije az Esztergomi Érseki Levéltárban található.⁷²

A stefaniták a Hippói Szent Ágoston-féle regulát követték. Rendfőnökük az esztergomi rendház vezetője, egyben az ispotály rektora és vezetője, valamint később a budafelhévi ház perjele is volt. Felhévíz (Forum Geysa, Hévíz, Budafelhévíz, Calida aqua) Budán, a mai Margit híd budai hídfőjénél feküdt. Eredetileg vásárhely volt, amelyet valószínűleg I. Géza király (1074-1077) alapított. Ezért nevezték először Gézavásárának. A stefaniták rendházának alapítása után Calida aquae néven 1245-ben már önálló perjelségként tartják nyilván. Fennállása ebben a formában oklevelek alapján 1439-ig mutatható ki. A felhévizi konvent elemi iskolát is tartott fenn. A budafelhévi ház legrégebb, az Országos Levéltárban fennmaradt hiteleshelyi oklevele 1278-ban, az utolsó 1348-ban kelt.⁷³

A rend nem csak Magyarországon, de a Szentföldön is tartott fenn ispotályt egészen Akkon elestéig, 1291-ig. Jeruzsálem újbóli és immár hosszú időre végleges elvesztésével a többi ispotályos kereszties lovagrend anyagához hasonlóan a jeruzsálemi magyar ispotály is elveszett.

A XIII. század volt a rend fénykora. Nagy tekintélyük ékes bizonyítéka, hogy az Aranybulla (1222) második példányát a 34. cikkely értelmében a szentkirályi keresztieseknél helyezték letétbe.⁷⁴ Amikor II. Endre király a Jakab pápai prelátussal 1233. augusztus 20-án megkötött beregi egyezményt a fiaival együtt újból megismételte, írásba foglalta és arany pecsétjével

⁷⁰ ÁÚO, I. 52.

⁷¹ Boroviczény, 9. o.

⁷² MSI I. 132-133. o.; Szentpétery, 1930/A., I. kötet. 100. reg.

⁷³ Boroviczény, 22-23. o.

⁷⁴ Nagy Gy, 142-143. o.

ellátta, az országnagyok jelenlétében azt ünnepélyesen a stefaniták konventjében hirdette ki.⁷⁵ A stefaniták rendházában megújított egyezményt („...*Acta sunt hec in hospitali Cruciferorum sancti Regis de Strigonio...*”) a esztergomi Prímási Levéltárban őrzik⁷⁶, csakúgy, mint a beregi egyezmény eredeti példányát.⁷⁷

A stefaniták a többi lovagrenddel együtt részt vettek az 1241-es Muhi csatában is, bizonyára súlyos veszteségeket szenvedve. A tatárjárást mégis sikeresen vészelte át a rend, hiszen, amikor IV. Béla Budára tette át a székhelyét, a stefaniták az alapításuk óta meglévő felhívízi templomuk mellé rendházat is építettek, valószínűleg politikai okból, hogy a királyi udvar szomszédságában legyen képviseletük. A rendházat először 1248-ban említi pápai bulla.⁷⁸

Az esztergomi stefanita rendház utolsó ismert hiteleshelyi oklevelét 1353-ban adta ki. Az a legkésőbbi keltezésű ismert oklevél, amely a stefanitákat említi, 1439. január 13. napján kelt. Az okirat - amelyet Báthori István országbíró állította ki Budán - a kakati és a szentkirályi vám ügyeit rendezte a stefaniták és az esztergomi káptalan között.⁷⁹

A mohácsi csata után megszűnt a rend működése. Az érsekségnek sikerült Nagyszombatba menekítenie valamennyi esztergomi okiratot, köztük a stefanitákra vonatkozó dokumentumokat is. Ezért maradhatott fenn az érseki levéltárban a mai napig III. Orbán pápa eredeti bullája is, amely a tatárjárás során azonban kissé megsérült.

7. A Szentlélek Lovagrend Magyarországon

A Szentlélek rendje Magyarországra településének ideje ismeretlen. Első Magyarországról fennmaradt forrásunk a lovagrendről Nagyszebenből származik 1292-ből. Ez arról tudósít, hogy 1292. június 24-én a nagyszebeni városi tanács átadott a rend számára tartozékaival együtt egy olyan házat, amelyet már korábban is ispotályként használtak, még hozzá arra a célra, hogy abban istentiszteleteket tartsanak, továbbá szegényeket és betegeket istápoljanak. Az oklevél röviden összefoglalja a lovagrend egész munkaprogramját, és egy minden külső befolyástól mentes rendi ispotály képét tárja elénk: „...*iudices, iurati ac tota communitas villae Cybiniensis...nos quondam domum cum suis attinentiis in Cybinio iacentem et ad nos pertinentem iam dudum a nobis pro hospitali habitam et per nos manu saeculari correctam viris religiosus utpote...fratribus cruciferis de ordine s. spiritus concessimus eo iure, quo donum seu collatio dictae domus ad nos dignoscebatur hactenus pertinere ita videlicet, quod dicti fratres vel ipsi subditi in dicta domo hospitalis divinum exerceant officium et missarium celebrent sollempnia et ipsi pauperibus, debilibus, advenis et claudis de elemosinis sibi a Christi fidelibus largitis seu largiendis pro posse suo subveniant ipso sin suis necessitatibus colligendo...*”⁸⁰

⁷⁵ Boroviczény, 29. o.

⁷⁶ MSI I. 297.

⁷⁷ MSI I. 282-297.

⁷⁸ Boroviczény, 30. o.

⁷⁹ Boroviczény, 37. o.

⁸⁰ Zimmermann-Werner, I. kötet 191. o.

A rend Magyarországon is több ispotálllyal rendelkezett, így a nagyszebenin és budafelhévízin túlmenően a szakirodalom Besztercét, Földvárt, Királynémetit, Segesvárt, Székelyvásárhelyt, Pécsét és egy Azra nevű azonosíthatatlan települést is felsorol, mint olyan városokat, amelyekben a rend kórházat működtetett.⁸¹,⁸²,⁸³,⁸⁴. Az elsőként Pásztor Lajos által hivatkozott Csanád megyei Azra települést⁸⁵ többen is próbálták azonosítani. Kubinyi András a problémát megoldhatatlannak tartotta: „A Szentlélek-rendnek a Csanád egyházmegyei Azrán is volt ispotállya, ezt a helységet azonban nem tudjuk azonosítani...”⁸⁶; „Azrát nem tudjuk azonosítani, névelírás esetén éppúgy lehetett mezőváros, mint falu”.⁸⁷

Annak ellenére, hogy a mai napig is vannak, akik a Szentlélek rend házai között Azrát is felsorolják, ennek a helységnek a rejtélyét már a 80-as évek elején sikerült megfejtenie Borsa Gedeonnak az „Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotálljosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról” című tanulmányában.⁸⁸ A rejtély kulcsa egy töredékesen fennmaradt nyomtatott búcsúcédula volt, amelynek nehezen olvasható latin szövegét valószínűleg félreolvasta Pásztor Lajos, amikor az „*in area capitulari Chanadiensis*” szövegrészben az „area” szót tévesen „Azra” gyanánt, egy feltételezett helységnévként értelmezte. Valójában tehát az ispotáll épülete magában a püspöki székhelyen, Csanád városában, pontosabban szólva a csanádi káptalan területén, vagyis közvetlenül a székesegyház közelében állhatott.⁸⁹ Ez a már felépült és működő csanádi ispotáll azonban már az Árpád-kor után, a Jagellók idejében került át a Szentlélek rendhez, amely ekkorra nőtte ki magát az ország egyik legjelentősebb betegápoló közösségévé.⁹⁰

8. Tudományos eredmények

Az értekezés kezdetén megfogalmazott hipotézisekre a következő válaszokat kaptam a kutatásom végére.

- I. Az Árpád-kori Magyarországon a betegápoló keresztes lovagrendek - modern kifejezéssel élve - mint közhasznú non-profit szervezetek, vettek részt a betegek, munkaképtelenek ápolásában, gyógyításában.

A X-XIV. századi Magyarországon a betegek gyógyítását, a munkaképtelenek ápolását, gondozását a keresztény egyház különböző szervezetei végezték. Közöttük tevékenykedtek az ispotálljos keresztes lovagrendek, amelyek a Szentföldön létrejött, szerzetesi fogadalom alapján együtt élő világi és felszentelt lovagok olyan közösségei voltak, akiknek

⁸¹ Hunyadi-Pósán, 123. o.

⁸² Pásztor, 53. o.

⁸³ De Cevins, 2003., 54. o.

⁸⁴ Kubinyi, 1999., 27. o.

⁸⁵ Pásztor, 53. o.

⁸⁶ Kubinyi, 2004., 180. o.

⁸⁷ Kubinyi, 2004., 190. o.

⁸⁸ Borsa G, 1984-1985., 237-250. o.

⁸⁹ Borsa G, 1984-1985., 248. o.

⁹⁰ Szulovszky, 143. o.

kizárólagos, vagy egyik céljuk a betegápolás volt. Az Árpád-kor évszázadaiban hat ilyen betegápoló keresztes lovagrend működött országunk területén: a lazariták, a templomosok, a johanniták, az antoniták, a stefaniták, valamint az utolsó Árpád-házi uralkodó idejétől kezdődően a Szentlélek lovagrend. Mivel a lovagok a rendbe történő belépésük alkalmával letették a szegénység, a szüzesség és az engedelmesség hármasszerzetesi fogadalmát, saját vagyont nem gyűjthettek. A rendek vagyonukat a szervezetük fenntartására, terjeszkedésére, valamint a közhasznú cél megvalósítására fordították, tehát non-profit jellegű, vagyis nem nyereségközpontú szervezetekként működtek.

- II. A betegápoló keresztes lovagrendek a szervezetüket a közhasznú cél elérése érdekében alakították ki, és rendelkeztek a közhasznú cél eléréséhez szükséges önálló vagyonnal is.

A legfontosabb különbség, amely a korábban kialakult szerzetesi közösségektől megkülönböztette a betegápoló keresztes lovagrendeket, az volt, hogy szigorú rendi hierarchiában éltek a lovagok, szemben az egyenrangú szerzetes barátokkal. A lovagrendekben a rendi státus három formáját alakították ki: lovagok (*militēs*), szolgáló testvérek (*servientes*) és a felszentelt papok, vagy káplánok (presbyteri vagy capellani). A lovagrendek adminisztratív és gazdasági alapegységei a rendházak („*domus*”) voltak, a hozzájuk tartozó birtokokkal („*camera*”, „*membrum*”). Több rendház élén állt a „preceptor” („*commendator*”, „*Komtur*”). Olyan eset is előfordulhatott, hogy preceptorium rendházak nélkül működött, amikor ispotályos rendek egy szervezeti egységben rendház nélkül több ispotályt („*hospicium*”, „*hospitale*”) működtettek a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt. A preceptorokat a rendek generális káptalanjai, vagy maga, a rend nagymestere nevezte ki. A preceptoriumokat tartományok, perjelségek (*prioratus*), illetve Landkomturóságok fogták össze. A XIII. század második felétől kezdődően egy-egy nagyobb terület perjelségeit „nyelvek” („*linguae*”) szerint szervezték meg.⁹¹

Ebben az időszakban az államhatalmat a király gyakorolta közvetlenül és személyesen. Ő hozta a törvényt, előbb kizárólagosan, majd a XIII. századtól kezdődően a szerviensek meghallgatásával. A király magánvagyonra és az államvagyonra nem különültek el egymástól. Magánbirtokai, valamint a „*ius regale*” (királyi jog) alapján őt megillető jövedelmei – vám, vásár, bányajog, nemesér-monopólium, pénzverés, só-jövedelem – mind közös kezelés alatt álltak.⁹²

A király ebben a korban még kizárólag olyan birtokot adományozott, amely akár eredetileg királyi birtok volt, akár visszaszállt a királyra, de ténylegesen az uralkodó kezében volt (donatio de manubis regiis). A királyi adomány - Werbőczy megfogalmazása alapján - az

⁹¹ Hunyadi-Pósán, 20. o.

⁹² Degré, 74. o.

az ajándék, amelyet a király a Szentkoronára törvényesen háramlott jószágokból a szolgálatért jutalmul ad.⁹³

Ez az adomány tehát nem a mai értelemben vett jótékonyosság az uralkodó részéről, hanem lovagi kötelezettség a jó szolgálat megjutalmazására, másrésztől politikai döntés, amellyel a király az adományost magához kapcsolja, hogy hűségét biztosítsa, továbbá, hogy háború esetén az lovagi fegyverzettel szálljon hadba a király oldalán és zászlaja alatt. Ez a magyarázata annak, hogy a keresztes lovagrendek - közülük is elsősorban a királyhű és kitűnő katonák, a johanniták - minden csatában az uralkodó oldalán harcoltak és őt a keresztes hadjáratba is elkísérték.

Az egyházat, a főpapot, a káptalant és a konventet az alapításkor a király látta el földbirtokkal és szolgálónépekkel, továbbá meghatározta jogállását és bevételeit is.⁹⁴ Az egyházi szervezeteket a későbbi működésük során a király, magasabb egyházi méltóságok, a belépő tagok és magánszemélyek egyaránt támogathatták adományaikkal. Az adományozás oka volt az is, hogy az egyház a szervezetei részére adományt tevők, valamint a keresztes hadjáratokat anyagilag támogatók javára alkalmazta az érdemszerzés tanát. A középkori keresztény hitte, hogy jó cselekedetei révén érdemeket szerez Isten előtt, és ezek segítenek az isteni büntetés elhárításában, és az örök boldogság elnyerésében.

Az adományok lehetnek egy összegűek, vagy évenkénti rendszerességűek, pénzbeliek, birtok-, vagy egyéb ingó-adományok. Ellentételezésként a konvent imádkozott és misét tartott az adományozók, illetve családjuk egészségéért, lelki üdvéért. Sokakat közülük a rend temetőjében helyeztek halála után végső nyugalomra. A támogatók másik csoportját a csatlakozott tagok, a „confraterok” alkották, akik rendszerint életük során egyetlen nagyobb adományt juttattak a lovagrend részére, még hozzá abból a célból, hogy kívánságuk szerint, azonban legkésőbb halálukban a rend tagjaivá válhassanak. Nevüket az adomány nagyságával együtt a „*Liber confratrum*”-ban rögzítették. A confraterség jogintézménye a lovagrendek újításainak fontos eleme volt, és előrevetítette a non-profit szervezetek „pártoló tagságának” lehetőségét a vagyongyűjtés, valamint a szervezet erejének, támogatottságának növelése céljából.

A mai közhasznú non-profit szervezetek szintén elkülönült szervezettel és vagyonnal rendelkeznek: jogi személyek.

⁹³ Degré, 153. o.

⁹⁴ Béli, 2009/A., 124. o.

III. A betegápoló keresztes lovagrendek ezért a tevékenységükért az (állam) hatalom gyakorlójától kedvezményekben, mentességekben is részesültek.

A lovagrendek vagyoni gyarapodásukat nem csak az adományoknak, hanem az „*exemptio*” intézményének is köszönhatték. Ezek a kiváltságok egyrészt a királytól, másrészt az egyházi hatalmat gyakorló pápától származhattak.

A betegápoló keresztes lovagrendek karitatív tevékenységét az uralkodók mindenkor támogatták. 1238-ban például IV. Béla király az ország valamennyi kórházát felmentette a bortized alól,⁹⁵ de egyéb adónemek tekintetében is gyakorolták ezen jogukat az Árpád-házi uralkodók.

A lovagrendek egyház-igazgatásilag közvetlenül a pápa joghatósága alatt álltak. Ez nem jelentette természetesen azt, hogy a pápa irányította volna ezeket a szervezeteket. Amennyiben szükségesnek látta, beleszólt ugyan a nagymester megválasztásába, vagy javaslatokat tett a rendi szabályzatok vonatkozásában, estenként pedig kibocsátott egy-egy állásfoglalást is, decretalis formájában. A pápai támogatás azt jelentette, hogy a lovagrendek preceptóriumait mentesítette az egyházi tizedfizetés kötelezettsége alól. A kezdetben teljeskörű tizedfizetés alóli mentességet a XII. század közepén IV. Adorján pápa a „*labores*” és a „*novalia*” tizedekre korlátozta. Az előbbi azon birtokok tizedét jelentette, ahol a lovagrend tagjai maguk termeltek, míg az utóbbi a termelésbe újonnan bevont, frissen feltört mezőgazdasági területek terményeinek tizedére vonatkozott. III. Sándor pápa ezt a korlátozást később feloldotta. Az 1123-as lateráni zsinaton a 19. kánon keretében III. Ince pápa kezdeményezésére azonban a korlátozást ismét bevezették, de azzal a kitételrel, hogy a „*labores*” alóli tizedmentesség kizárólag az 1215 előtt megszerzett földekre vonatkozik.⁹⁶ A „*novalia*”- kedvezmény a mai „zöldmezős” beruházások világi adókedvezményeiben nyert új értelmet, de a civil szervezetek adókedvezményei is emlékeztetnek a keresztes lovagrendeknek az egyházi adó alóli teljes, vagy részleges mentességére.

Nagy jelentőségű kedvezményt jelentett a lovagrendek számára a szabad templomépítés joga is. A rendeknek az adott egyházmegye területén ugyanis nem volt szükséges a püspök engedélyét kérniük ahhoz, hogy eldöntsék, hol szeretnének újabb preceptoriumot létesíteni. Ezzel függ össze a szabad káplánválasztás joga is, hiszen a megyéspüspök jogait csorbítva maguk dönthették el, hogy templomaikban ki hirdethet igét és szolgáltat ki szentségeket. Ide tartozik a temetés joga is, hiszen azzal, hogy rendházaik temetőiben joguk volt temetni, megfosztották a megyéspüspököket ezektől a bevételektől. A lovagrendi templomokban interdictumok - egyházi tilalmak - idején is kiszolgáltathatták a szentségeket. Ilyenkor azonban a templomajtónak zárva kellett lennie, és a harangok sem szólhattak.⁹⁷

A kedvezmények a világi klérus vagyoni, valamint személyes, tekintélybeli jogait számos ponton jelentősen csorbították, ezért maradt fenn a lovagrendek történetéből tekintélyes

⁹⁵ Korbuly, 359. o.

⁹⁶ Hunyadi-Pósán, 22. o.

⁹⁷ Hunyadi-Pósán, 23. o.

menyiségű peranyag is, amelyek egy részét az értekezésben az érintett lovagrendek magyarországi történetének kapcsán idéztem is.

- IV. A betegápoló keresztes lovagrendek közül voltak olyanok, amelyek az egészségügyi jellegű közszolgáltatáson túlmenően egyéb közhasznú tevékenységet is folytattak.

Míg a lazarita rendet kezdetben kifejezetten a leprások gondozására, az antonita rendet az anyarozs-mérgezésben szenvedők gyógyítására, a Szentlélek rendet pedig ispotályok fenntartása céljából alapították, a másik három betegápoló keresztes lovagrend nem kizárólagosan foglalkozott ápolási tevékenységgel.

A templomosok, a johanniták és a stefaniták kitűnő katonák is voltak, tehát - mai kifejezéssel élve – részt vettek a közbiztonság megteremtésében és a honvédelemben is. A nemzetközi utánpótlással, kiterjedt szervezettel, nagy létszámmal nem rendelkező, hazai alapítású Szent István lovagrendnek ez is lett a veszte: a mohácsi csatában elesett valamennyi tagja. A harcban magukat kitüntető lovagrendek politikai tekintélyt szereztek azzal, hogy az uralkodó mellett harcoltak hadjáratok idején, és a tatárjárás alatt a királyi család védelméről is gondoskodtak.

Legalább ekkora politikai erőt jelentett a hiteleshelyek létrehozása és működtetése a johannita és a stefanita rend konventjei esetében. Ennek során közhasznúságuk abban jelentkezett, hogy a jogügyletek írásba foglalásával az ingatlanforgalom biztonságát alapozták meg, valamint a peres eljárásokban hitelesen tanúsították a perbeli bizonyítási cselekményeket. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a hiteleshelyi tevékenységgel az oklevelek után szedett taksák révén további jövedelemhez is jutottak lovagrendek.

Itt szükséges megemlítenünk, hogy a templomosok rendje a közhasznú, non-profit tevékenységeken túlmenően elsősorban for-profit, nyereségorientált szervezetnek bizonyult. Tekintélyük egészen addig növekedett, amíg IV. Fülöp francia királynak kölcsönöztek. Amikor azonban a „kihelyezés” időszaka után a kölcsönöket a kamatokkal együtt visszakövetelték volna a francia uralkodótól, kegyvesztetté váltak. Hatalmas vagyonuk lett koncepció perük és megszüntetésük okozója.

- V. Minél több féle közhasznú tevékenységet végzett egy betegápoló keresztes lovagrend, annál hasznosabbnak bizonyult az (állam)hatalom számára.

A kutatás középpontjában álló hat betegápoló keresztes lovagrend közül nyilvánvalóan azok rendelkeztek a legnagyobb befolyással, kapták a legtöbb adományt és mentességet, amelyeknek a működése hasznos volt az uralkodó számára. Mivel az egészségügy, a

gyógyítás, az ápolás ebben az időszakban még nem volt közszükséglet, a legelismertebb közhasznú tevékenység a katonai - honvédelmi-közbiztonsági - , illetve a hiteleshelyi aktivitás voltak. Ennek megfelelően a johannita, a templomos és a stefanita lovagrendek tekintélye volt a legnagyobb az Árpád-kori Magyarországon. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a johanniták és a templomosok magyarországi rendtartományaira, valamint a stefanitákra is rábízták 1222-ben az Aranybulla egy-egy másolati példányának őrzését.

- VI. A közhasznú tevékenységek ellátása során a szervezeteik részére biztosított kedvezmények igénybevétele során a betegápoló keresztes lovagrendek is követtek el visszaéléseket.

Luther Márton 95 tétele, amely a reformációt elindította, a búcsúcédulák, a pénzen vett üdvösség elleni nyílt hadüzenet volt:

„27. Emberi balgaságot hirdetnek, amikor azt mondják, hogy mihelyt a ládába dobott pénz megcsörren, a lélek azonnal a mennybe száll. (...) 32. Örök büntetést kapnak tanítóikkal együtt, akik a búcsúcédulákkal biztonságban hiszik magukat az üdvösségük dolgában.”⁹⁸

A kutatás során talákoztam olyan oklevelekkel, amelyekből arra lehet következtetni, hogy az antonita rend attól sem riadt vissza, hogy nyomtatott búcsúcédulák hamisításával tegyen szert még nagyobb vagyonra.⁹⁹ Az 1505-1506. évekből négy ilyen dokumentum maradt fenn, amelyeket az Országos Levéltárban őriznek.¹⁰⁰

- VII. A betegápoló keresztes lovagrendek tevékenysége hatással volt a környezetükben végbemenő társadalmi fejlődésre, a polgárosodásra.

Jóval az Árpád-ház kihalását követően, Mátyás uralkodásától kezdve egészen a XVI. század közepéig az egyház szerepe fokozatosan csökkent a jótékonykodás terén. A kórházak mind több számmal kerültek a helyi világi hatóságok, elsősorban a városi testületek ellenőrzése alá. Nehéz megállapítani, hogy ennek oka egyértelműen a rendek súlyos anyagi válságában keresendő-e, mivel hosszú ideig belső számadások - számvitel - hiányában a város és a kórház pénzügyei teljes mértékben összeolvadtak.¹⁰¹ A kórházaknak túlnyomórészt földbirtokból származó jövedelmeik voltak, mivel az azokat működtető egyház és lovagrendek kezdetben szinte kizárólag ilyen jellegű adományokat kaptak. A legtöbb földbirtokkal a johanniták rendelkeztek, akik a templomos rend feloszlását követően

⁹⁸ Luther, Márton 95 tétele digitalizálva: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/vallas/luther.hun> (letöltve: 2014-02-01)

⁹⁹Borsa G, 1961-1962., 223. o.

¹⁰⁰ Borsa G, 1961-1962. 223. o.

¹⁰¹ De Cevins, 2003., 66. o.

átvették az ő vagyonukat is. A világi papság betegápoló intézményei azonban nem csak földbirtokokkal, de bérházakkal, malmokkal, sőt, bányákkal is rendelkeztek. Ilyen volt a beszercebányai Szent Erzsébet kórház is.¹⁰² A kórházaknak további bevételi forrást jelentettek az alamizsnagyűjtésből származó jövedelmek és a hívek ajándékai is, ám ezek nyilvánvalóan nem számítottak rendszeres, tervezhető bevételnek. A bártfai Szent Erzsébet kórház számadásaiból kitűnik például, hogy 1430 és 1490 között az adományok éves összege 0 és 149 forint között változott.¹⁰³ A források tanúsága szerint azonban ugrásszerű fejlődés következett be mind az élelmiszer-ellátás, mind pedig az intézményfenntartás szempontjából a XV. században. A soproni Szent Erzsébet kórház lakóinak étrendje ebben az időben már kenyeret, húst, zöldségeket és bort is magában foglalt, még hozzá az ispotály nagy készletekkel is rendelkezett ezekből.¹⁰⁴ Ez a szemmel látható javulás azzal hozható összefüggésbe, hogy a városok átvették az ott működő ispotályok irányítását. Ennek köszönhetően egyre többet fordítottak az ott ápolott betegekre és az épület fenntartási költségeire az egyházi személyzet hátrányára. A számadáskönyvekből az is kitűnik, hogy az idő előrehaladtával a kórházi bevételek egy részét egyre inkább már ugyanezen intézmények bizonyos meghatározott kiadásaira forgatták vissza. Az ispotályokra fordítandó kiadások ("*ratio hospitalis*", "*ad hospitaalem*", "*zum Spital*"), amelyekről a városok számadáskönyveiben olvashatunk, tartalmazták az épületfenntartással kapcsolatos kiadásokat - mesterek javadalmazását, építőanyag-költséget -, a betegek ellátmányának költségeit és a személyzetnek járó fizetséget egyaránt. Az antonita lovagrend házfőnöke és a segesvári városi tanács 1487-ben például arról állapodott meg, hogy a segesvári kórház bevételének harmadát kapják meg a "vendégek" - az intézmény lakói -, a fennmaradó részt pedig a kórház vezetője és káplánjai, míg az építményeken végzett munkálatokra csak abban az esetben költsenek a betegeknek járó egyharmadból, amennyiben az a szükségesnél többnek bizonyulna.¹⁰⁵

Az egyházi és rendi kórházak szekularizációja több századon átívelő, településenként és rendenként eltérő ritmusú, hosszú folyamatnak bizonyult, és még ugyanazon renden belül sem volt egységesnek mondható. Az antoniták segesvári kórháza például másfél évszázaddal később került át a város kezelésébe, mint a pozsonyi.¹⁰⁶ A folyamat mindenhol hasonlóképpen kezdődött: a városi vezetés egyre több támogatást nyújtott a kórház számára részben eseti adományokkal, részben pedig azzal, hogy a működési és fenntartási költségeik egyre nagyobb hányadát vállalta magára. Pozsonyban 1376-ban, Sopronban 1523-ban lépett hatályba olyan tartalmú városi rendelet, melynek alapján a nem szabványos súlyú kenyereket a városi kórház kapja meg. 1376-ban szintén városi rendelettel kötelezték a mészárosokat, hogy a nem megfelelő minőségű, vagy beteg állattól származó húst a kórházaknak adják. Ezt a rendeleti kötelezettséget 1511-ben a város minden lakójára kiterjesztették.¹⁰⁷

A városok ílymódon fokozatosan játszottak először fontosabb, majd kizárólagos szerepet a kórházak irányításában, míg végül a városi hatóságok jogává vált a kórház igazgatójának

¹⁰² De Cevins, 1995., 757. o.

¹⁰³ De Cevins, 1995., 760. o.

¹⁰⁴ Házi, 152. o.

¹⁰⁵ Pásztor, 52. o.

¹⁰⁶ Pásztor, 51. o.

¹⁰⁷ Somogyi, 99. o.

("vitricus", "rector", "Spittal Vater", "Spitalmeister") a megválasztása. Hazánkban az első példa erre a folyamatra éppen az antoniták pozsonyi Szent László kórháza volt, azonban a XVI. század második felétől a nem püspöki városok nagyobb részében előbb-utóbb mindenhol bekövetkezett.¹⁰⁸

Érdekes megfigyelés, hogy a bencés regula alapján működő és általában nagyobb, gazdagabb lovagrendek - mint a templomosok és a johanniták - kerültek a várost, míg a többnyire ágostonos regulát követő szegényebb koldulórendek a polgári élet integráló elemeivé váltak, hiszen városainkban még a ferencesek előtt megjelentek.¹⁰⁹ Ugyanerre a megállapodásra jutott Jacques Le Goff¹¹⁰ elméletére alapozva Rüszt-Fogarasi Enikő is a polgárosodás erdélyi vizsgálata során.¹¹¹

Le Goff figyelt fel arra a tényre, hogy Franciaországban a városok térképe megegyezik a koldulórendek elhelyezkedésének térképével, amelyből azt a következtetést vonta le, hogy szoros kapcsolat áll fenn a koldulórendek tevékenységének helye, valamint a városok társadalmi és demográfiai struktúrája között. Hasonló elemzést készített a középkori Magyarország vonatkozásában Fügedi Erik is, aki a rendelkezésre álló erdélyi adatokat is figyelembe vette.¹¹² Természetesen a magyarországi városfejlődés meg sem közelítette a korabeli francia, olasz, vagy német ütemet. Az azonban kétségtelenül igaz lehet, hogy a kisebb, szegényebb, ágostoni regulát követő rendek - mint a lazariták, az antoniták és a Szentlélek rendje – által alapított ispotályok a városi kórházak jogelődeinek számítanak, hiszen a szekularizáció során tőlük vették át azok irányítását a városi polgárság vezető testületei, a városi tanácsok. Ezek a rendek így akarva-akaratlanul a polgárosodás elősegítői, katalizátorai lettek, amely végső soron a saját megszűnésükhöz vezetett.

VIII. A közhasznú tevékenységek, valamint a szervezetük kialakításának jellege határozta meg azt, hogy melyik betegápoló keresztes lovagrend lett a társadalmi változások túlélője, melyik működik közülük megszakítás nélkül egészen napjainkig.

A kutatás középpontjában álló hat szervezet jelenleg is működik, azonban ezek közül öt a legújabb korban újrászervezett keretek között. Ez az öt lovagrend a középkor évszázadai során megszűnt, méghozzá különböző - a szervezetükből és a tevékenységükből eredő - okok miatt.

A templomosok rejtélye a mai napig is izgalmas téma még a hétköznapi ember számára is. Évente jelennek meg a róluk szóló könyvek, cikkek, tanulmányok. Többen azt is tudni

¹⁰⁸Pásztor, 51. o.

¹⁰⁹Ernyey, 2008., 182. o.

¹¹⁰Le Goff, 2008.

¹¹¹Rüszt-Fogarasi, 29. o.

¹¹²Fügedi, 57-90. o.

vélik, hogy belőlük ered a szabadkőművesek mozgalma.¹¹³ A templomosok elsősorban nem közhasznú cél érdekében működtek és alakították ki a rendszerüket. Ők banki tevékenységükkel, befektetéseikkel elsősorban nem a szegények, a rászorulókat támogatására, hanem a profitmaximalizálásra törekedtek. Szervezetük és szemléletük korukat jóval megelőzte, vagyoni, katonai és szervezeti erejük az uralkodók és a pápa aggodalmát, majd irigységét és ellenszenvét is kivívták. Szép Fülöp a pápával szövetkezve ezért megszabadult a veszélyesnek tartott szervezettől.

A lazariták, az antoniták és a Szentlélek rendje elsősorban valóban a betegek, munkaképtelenek gyógyításával, ápolásával és gondozásával foglalkozott. Vagyoni és politikai erejük ezért korlátozottabb volt, hiszen sem honvédő-közbiztonsági harci tetteikkel, sem a hivatali írásbeliségben betöltött igazgatási szerepükkel nem tették magukat nélkülözhetetlenné az uralkodók és a társadalom számára. A polgárosodás és a reformáció során ezért ezek feleslegessé váltak, hiszen ispotályaikat a városi polgárság hatékonyabban tudta működtetni.

Az egyetlen magyar alapítású betegápoló keresztes lovagrend, a stefaniták sorsa egyedinek bizonyult. A Szentföld eleste után ottani házuk, ispotályaik elvesztek, ezért esztergomi központtal kizárólag a Magyar Királyság területén folytatták közhasznú tevékenységüket. Ispotályaikban ápoló-gyógyító munkájukkal, hiteleshelyeiken megbízható, szakszerű eljárásukkal, harcokban bátorságukkal és az uralkodó iránti feltétlen hűségükkel vívták ki a királyok és a társadalom elismerését, vagyoni támogatását. Mivel azonban a többi rendtől eltérően nem rendelkeztek kiterjedt nemzetközi szervezettel, nem volt személyi utánpótlásuk sem emberveszteség esetére. Már a muhi csatában megingott ezért a rend, ám IV. Béla támogatásának köszönhetően ekkor még képesek voltak újjászerveződni. Megerősödve, az új királyi székhelyen, Budán is alapítottak ezt követően új házat és ispotályt. A mohácsi csata azonban a rend működésének a végét jelentette, mivel ezután az ország három részre szakadása és a zavaros belpolitikai viszonyok folytán már nem állt mögöttük olyan uralkodói erő, hatalom és szándék, amelyik megmenthette volna a szervezetüket a megszűnéstől.

A történelem túlélője kétségkívül a johanniták rendje, amely az évszázadokon keresztül folyamatosan és sikeresen, megszakítás nélkül működik napjainkig. „Jeruzsálemi Szent János Szuverén Máltai Lovagrend” megnevezéssel önálló nemzetközi jogalany. Független államnak tekinti magát, és a világ 92 országával tart fenn diplomáciai kapcsolatot. Magyarországgal 1990-ben vette fel. Saját útlevelet bocsát ki. Hivatalos küldöttségekkel képviselteti magát az UNESCO-nál, az ENSZ genfi székhelyű szervezeteinél, valamint az Európa Tanácsnál. A lovagrendnek világszerte mintegy 12.500 tagja van. Öt kontinensen öt nagyperjelség, három alperjelség és csaknem negyven nemzeti szövetség működik. A rend továbbra is a betegség, a szegénység, a társadalmi elszigeteltség, a türelmetlenség elleni harcot és a hit védelmét tekinti fő feladatának. Sikerük alapja valószínűleg a közhasznúság, a tisztesség és a szervezettség ereje.

¹¹³ Robinson, 153-55. o.

A kutatás során összegyűjtött adatokból levonhatjuk az a következtetést, hogy az Árpád-kori ispotály, a „*domus hospitalis*”, kétségkívül a mai értelemben vett kórház elődje. Attól a pillanattól kezdve ugyanis, hogy a betegek ápolása, az időseknek és más rászorultaknak a gondozása már nem volt megoldható a vérségi-családi köteléken belül, e tevékenység intézményesülése vált szükségessé. Mivel a középkor korai évszázadaiban államhatalomról, állami szervekről nyilvánvalóan nem beszélhetünk, kizárólag olyan, intézményeket működtetni képes alakulatok adhattak keretet ennek a tevékenységnek, amelyek a működtetéshez szükséges vagyonnal rendelkeztek, megfelelő szervezetet alakítottak ki és céljuk a felebaráti szeretet gyakorlása volt.

E fenti három kritériumnak az Árpád-korban a keresztény egyház, valamint az ahhoz kapcsolódó szerzetesrendek és keresztes lovagrendek feleltek meg. A király - mint a hatalom kizárólagos gyakorlója - ezen szervezetek „közszolgálati” tevékenységét adományaival, valamint mentességek biztosításával támogatta.

A betegápolás, az idősgondozás - speciális jellege folytán - napi 24 órás munkát, odafigyelést, törődést igényel. Emiatt kizárólag közösségben, együttműködésben valósítható meg. A közös cél közösségformáló ereje a szerzetesi és lovagrendi *communitasok* kialakulásának egyik fő katalizátora lehetett. Ezt a közös célt és akaratot – mivel a jézusi tanítás, az Újszövetség talaján vertek gyökeret - nem befolyásolhatták aktuális politikai – gazdasági érdekek. Így alakulhatott ki és építkezhetett, teremthetett évezredes hagyományt a keresztény eszme, a cselekvő felebaráti szeretet alapján megszervezett, non-profit betegellátás. A kereszténység legfőbb parancsa, a szeretet gyakorlása, a mai napig sem vált divatjamúlttá, hiszen legfőbb emberi igényünket, életünk célját és értelmét fogalmazza meg. Olyan cél ez, amely a harmadik évezred elején és formál újabb közösségeket és működtet egészségügyi ellátó szervezeteket világszerte.

Előnye ezeknek a szervezeteknek is az összefogás, a „*communitas*” ereje, utánpótlásuk minden ember legbensőbb vágya, a szeretet érzése, rugalmasságukat pedig a nemzetektől, politikai hatalmaktól legalábbis diekt módon független, egyetemes, humanitárius eszme biztosítja. Az állami szervezésű egészségügyi ellátó rendszert ezzel szemben a mindenkori politikai érdekek, gazdasági játszmák, pártkampányok egyik csatateré. Miközben választási hadjáratok eredményétől függ az, hogy milyen ellátásokat finanszíroz az állam a központi költségvetésből, az egyházi és a keresztes lovagrendi civil szervezetek a választási ciklusoktól nem befolyásoltan, csendben és szerényen teszik a dolgukat.

Be kell látnunk tehát, hogy az első ilyen testvérületek megjelenése óta eltelt több, mint ezer esztendő alatt sem ötlött ki az emberiség ezeknél hatékonyabb és rugalmasabb civil szervezeteket: létjogosultságuk a XXI. században is megkérdőjelezhetetlen.

9. Javaslatok

A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy a betegápoló keresztes lovagrendek, mint non-profit szervezetek, korukat megelőző, életképes jogintézménynek bizonyultak. Az öt megszünt,

majd korunkban újraalapított rend feloszlásának okai nem a jogintézményben, hanem a szervezetükben, a tevékenységükben rejlő belső okok következménye. Közülük kizárólag az a szervezet volt képes minden korszakban megújulni, amelyik helyes arányokat talált meg a szervezet-fejlesztés, a vagyongyűjtés, valamint a közhasznú tevékenységek terén, és ezért a mindenkori államhatalom számára hasznosnak számítottak, de veszélyesnek nem.

Levonható a kutatás eredményeiből továbbá az a következtetés is, hogy ezek a modern jogintézmények a polgárosodás, a városiasodás, a társadalmi fejlődés mozgatórugói is voltak egyben.

Kubinyi András a városiasodás általa összeállított kritérium-rendszerében nem különített el kizárólag ispotályos kereszties lovagrendet, mint faktort, hanem általánosságban valamennyi egyházi intézmény jelenlétét vette számba, mint a városiasodás egyik jellemző kritériumát. Az általa kimunkált tíz kritérium közül minél több mutatható ki egy helységben, az annál nagyobb szerepet játszik a települések hierarchiájában. A kidolgozott rendszernek tíz fejezete van:

- I. Uradalmi központ, rezidencia.
- II. Bíraskodási központ, hiteleshely.
- III. Pénzügyigazgatási központ.
- IV. Egyházi igazgatás.
- V. Egyházi intézmények.
- VI. A településről valamely külföldi egyetemre beiratkozottak száma.
- VII. Kézműves vagy kereskedő céhek száma.
- VIII. Úthálózati csomópont.
- IX. Jogi helyzet.
- X. Vásártartás.

Minden fejezetben belül 1-től 6-ig lehetséges a pontozás, így egy település esetében a maximálisan elérhető pontszám a 60 lenne. A centralitási helyek pontszámuk alapján hét csoportra oszthatók:

1. Elsőrendű városok - legalább 41 centralitási pont esetén
2. Másodrendű városok - 31-40 pont között
3. Kisebb városok, illetve városszerepet játszó mezővárosok - 21-30 pont
4. Közepes városfunkciót ellátó mezővárosok - 16-20 pont
5. Részleges városfunkciójú mezővárosok - 11-15 pont

6. Átlagos mezővárosok, mezőváros jellegű falvak - 6-10 pont

7. Jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvak - 1-5 pont között

Azok a helységek tehát, amelyek elérik 15-16 centralitási pontot a Kubinyi-módszer alapján, már városnak tekinthetők.¹¹⁴

A kutatás eredményeként megállapítható, hogy a „hiteleshely” II. pontban írt jogintézménye és az V. pontban szereplő „egyházi intézmények” kritériumai a hivatali írásbeliség közhasznú tevékenységét is ellátó betegápoló, ispotályt is fenntartó lovagrendek révén összekapcsolódnak. Az összekapcsolódás pillanata nagy valószínűséggel annak a jogi-társadalmi fejlődésnek a kezdete, amelynek a legvégén az egészségügyi ellátás, mint állami közfeladat, az ahhoz való jog pedig, mint alkotmányban biztosított alapjog emelkedik fel. A cél itt már valóban maga az egyén, a „teljes ember”. Álláspontom szerint érdemesnek látszik ezért az adatokat ismét feldolgozva, esetleg újabb kritériumokkal bővítve a rendszert, újragondolni ezeknek a szervezeteknek a szerepét és jelentőségét a polgárosodás folyamatában, és levonni a következtetéseket a jelenkor non-profit szervezetei számára.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN SZÜLETETT PUBLIKÁCIÓK

Idegen nyelvű közlemények

Falus, O.: Leprosy – a Stigmata of the 21th Century. In: Jogász doktoranduszok I. pécsi találkozója. Tanulmánykötet. PTE ÁJK Doktori Iskola, Pécs, 2011. ISBN 978-963-642-405-3, 276-282. pp.

Falus, O.: Chapters from the legal history of leprosy. In: Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies. Volume 2, Number 1, 2013. Scientia Hungarica University-Scientia Publishing House, Kolozsvár, ISSN 2285-6293, 39-50. pp.

Magyar nyelvű közlemények

Falus, O.: Lepra – stigma a XXI. században. In: Orvosi Hetilap. 152. évf. 7. szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. ISSN 0030-6002, 246-252. pp.

Falus, O.: Egy Árpád-kori oklevél és háttere. In: Romániai Magyar Doktoranduszok és Fialat Kutatók Szövetsége XII. Konferenciakötete. Kolozsvár – Temesvár, 2011. ISBN 978-606-8259-39-0, 219-236. pp.

¹¹⁴ Kubinyi, 2001., 7-50. o.

Falus, O.: Jogtörténeti alapintézmények és jogi kultúrtörténeti háttérük – Nemzetközi konferencia a Pécsi Tudományegyetemen. In: Jogtörténeti Szemle. 2011:1. ISSN 0237-7284 75-77. pp.

Falus,O.: A stefanita lovagrend hiteleshelyi gyakorlata In: Jogász doktoranduszok II. pécsi találkozója. Tanulmánykötet. PTE ÁJK Doktori Iskola, Pécs, 2012. ISBN 978-963-642-490-9, 99-106. pp.

Falus, O.: A templomosok hitelezési tevékenységéről In: Acta Scientiarum Sociolanum. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2013. szerk: Molnár Gábor. ISSN: 1418-7191, 135-144. pp.

Falus, O.: A számvitel rövid története In: Parádi-Dolgos Anett- Polyák Imre - Varga József (szerk.): A magyar számvitel rendszere. A Soproni Felsőoktatásért Alapítvány. Sopron. 2013. ISBN: 978-963-89173-8-6, 6-15. pp.

Megjelenés alatt – magyar nyelvű

Falus, O.: Szent István esztergomi kereszteseinek rendje: a stefaniták. In: Jogtörténeti Szemle. 2012: 2. – már nyomdában

Falus,O.: Az antonita lovagrend ispotályainak működtetése a középkori Magyarországon In: VIKEK KÖZLEMÉNYEK VI. évfolyam 1. szám No16. B-sorozat 3. szám

Falus,O. – Király, L.: Iszlám és keresztény jelképek „Szigete”. In: Acta Scientiarum Sociolanum. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2013: 41. ISSN: 1418-7191

Megjelenés alatt – idegen nyelvű

Falus, O. - Horváthné Szigedi, K.: Johanniter der Arpadenzeit in Ungarn. In: Acta Scientiarum Sociolanum. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2013: 40. ISSN: 1418-7191

V. AZ ÉRTEKEZÉSHEZ FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Acsády, Ignác: Pozsony város története. IN: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 11. évf. 1904/1. szám.

Ágoston, István -Vas, Gábor - Endrei, Dóra- Zemplényi, Antal – Molics, Bálint – Szarka, Evelin - Cs. Horváth, Zoltán – Boncz, Imre: A magyarországi ispotályok kialakulásának és fejlődésének történelmi áttekintése a 11–18. század kezdete közötti időszakban. IN: Egészségügyi Gazdasági Szemle. 50. évf. 4. szám 2012. november.

Balanyi, György: A szerzetesség története. Szent István Társulat. Budapest. 1923.

- Bálint, Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza Szent István Társulat. Budapest. 1938.
- Balló István: A hiteleshelyek néhány kérdése hazánk okleveles gyakorlatában, 13–14. század. Turul, Budapest. 1994.
- Barber, Malcolm: The Trial of the Templars. Cambridge University Press. Cambridge. 1978.
- Barber, Malcolm: The New Knighthood: A History of the Order of the Temple. Cambridge University Press. Chambridge. 1994.
- Bárdossy, János: Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Lőcse. 1802.
- Beer, Miklós: Mindenhol pap vagyok. Szent István Társulat. Budapest. 2009.
- Beér, János – Csizmadia, Andor: Történelmünk a jogalkotás tükrében 1001-1949. Sarkalatos honi törvényeinkből. Nemzeti könyvtár sorozat. Gondolat Kiadó. Budapest. 1966.
- Bél, Mátyás: Compendium Hungariae geographicum. Pozsony. 1753.
- Béli, Gábor: Magyar Jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2009.= Béli 2009/A.
- Béli, Gábor: Women's Acquisition of Property during the Era of the Arpad Dynasty in Hungary. IN: Béli, Gábor-Herger, Csabáné-Peres, Zsuzsanna (Szerk.): Jogtörténeti tanulmányok X. Publikon Kiadó Pécs. 2009.= Béli 2009/B.
- Béli, Gábor: Undertaking of a Guarantee towards Contracting Party in the Traditional Hungarian Law. IN: Béli, Gábor-Duchanova, Diana-Fundárkova, Anna-Kajtár, István-Peres, Zsuzsanna (Szerk.): Institutions of Legal History with Special Regard to Legal Culture and History. Faculty of Law, University of Pécs – Institute of History of Slovak Academy of Sciences. Pécs- Bratislava. 2011.
- Benkő, Elek: Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban. A Kolozsvárba olvadt Szentpéter falu emlékei. IN: Erdélyi Tudományos Füzetek (248). Kolozsvár. 2004.
- Benson, Michael: Inside Secret Societies. Kensington Publishing Corporation. 2005.
- Berde, Károly: A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest. 1940.
- Boas, Adrian J.: Jerusalem in the Time of the Crusades: Society, Landscape and Art in the Holy City under Frankish Rule. Routledge. 2001.

- Boltizsár Ágoston: A keresztes lovagok regestái hazánkban az árpádkorszak alatt. IN: Magyar Sion. 1863. 1. szám.
- Boroviczény Károly-György: Cruciferi Sancti Regis Stefani. Tanulmányok a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. IN: Orvostörténeti Közlemények. 1991-92.
- Borsa, Gedeon : A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1960.
- Borsa, Gedeon: A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505-1506). IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1961-1962.
- Borsa, Gedeon: Legújabbban előkerült XVI. századi magyarországi, illetve magyar nyelvű nyomtatványok. IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1968-1969.
- Borsa, Gedeon: A Szentlélekről elnevezett ispotályosrend búcsúlevele Esztergomban. IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1982-1983.
- Borsa, Gedeon: Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról. IN: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 1984-1985.
- Borsa, Iván: A hiteleshelyi eljárás színhelyén készült feljegyzés. Levéltári Közlemények. 1987.
- Borsa, Iván: Ügyintézési törekvések a leleszi hiteleshelyen a 14. és a 15. század fordulóján. IN: Kalmár János (Szerk.): Miscellanea fontium historiae Europae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történész professzor 80. születésnapjára. Budapest. 1997.
- Bozsóky, Pál Gerő: Keresztes hadjáratok. Agapé Ferences nyomda és Könyvkiadó Kft. Szeged. 1995.
- Buda, József: Szemelvények a szegénygondozás történetéből. POTE. Pécs. 1999.
- Buda, József: A betegápolás története. PTE. Pécs. 2004.
- Bull, Marcus, - Housley, Norman (Szerk.): The Experience of Crusading I.: Western Approaches. Cambridge University Press. Cambridge. 2003.
- Cantor, Norman Frank: The Civilization of the Middle Ages. Harper Collins Publishers. New York. 1993.
- Charpentier, Louis: A templomos lovagok titkai. Holnap Kiadó Kft., Budapest. 1992.

Clairvaux-i Szent, Bernát: A templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről . IN: Az első és második keresztes háború korának forrásai. Szent István Társulat. Budapest. 1999.

Constable, Giles: Monastic tithes from their origins to the twelfth century. Cambridge University Press. Cambridge. 1964.

Czagány, István: A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában. IN: Orvostörténeti Közlemények. 1974. 71-72. szám.

Czagány, István: Az európai orvos- és gyógyszerésztudomány feudalizmuskori befolyása a magyarországi orvoslásra. IN: Orvostörténeti Közlemények 1976. 77. szám.

Czinár, Mór: Damiani Fuxhoffer benedictini Pannonii Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo. Recognavit, ad fidem fontium revocavit et auxit Maurus Czinár. Pest. 1858-1860.

Csomor, Lajos: Szent István koronája nyomában. Panoráma Kiadó. Budapest. 1987.

De Cevins, Marie-Madeleine: L' Eglise dans les villes hongroises aux 14 et 15 siècles. Thèse de Doctorat de l' Université de Paris-Sorbonne. Paris. 1995.

De Cevins, Marie-Madeleine: A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban. IN: Korall 11-12. szám. 2003.

Debreceni-kódex. 1519. E. Abaffy Csilla tanítványainak másolása eredményeként kiadta: Argumentum Kiadó- Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 1997. = DK

Decreta regni Hungariae. 1301-1457. Magyar Országos Levéltár. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1989.= DRH

Dedek, L. C. (Szerk.): Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Esztergom. 1924. = MES

Degré, Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. (Szerk: Béli, Gábor) PTE ÁJK. Pécs. 2010.

Dizionario degli istituti di perfezione. VI. Edizioni Paoline. Roma. 1980. = DDIP

Dobronić, Lelja: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. IN: Mohorovicic, Andre: RAD tanulmányok. IX. könyv. Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia. Zágráb. 1984.

Dragóner, Béla: Adalékok a kassai Szent Lélekről nevezett ősrégi kórház történetéhez. IN: Magyar Sion. 1904.

Dreska, Gábor: A templomos rend Magyarországon. IN: Vigília. 64. évf. 1999. 2. szám.

Dudík, Beda (Szerk.): *Iter Romanum*. Wien. 1866.= IR

Entz, Géza: *Erdély építésze a 14-16. században*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 1996.

Ernyey, József: *Szerzetesrendjeink gyógyszertárai*. IN: *A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője* 8. évf. 1932. 3. szám.

Ernyey, József: *A Magyarországon letelepedett bencések, ciszterciták, johanniták, dominikánusok, jezsuiták és más szerzetesrendek gyógyszertáraitól*. IN: V. Molnár László (Szerk.): *Ernyey József életműve*. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Budapest. 2008.

European Drug Index: European Drug Registrations, Fourth Edition. European Society of Clinical Pharmacy. Amsterdam. 1997.= EDI

Falus, Orsolya: *Lepra - stigma a XXI. században* IN: *Orvosi Hetilap* 152. évf. 7. szám. 2011.

Falus, Orsolya: *A stefanita lovagrend hiteleshelyi gyakorlata*. IN: *Jogász doktoranduszok II. pécsi találkozója. Tanulmánykötet*. PTE ÁJK Doktori Iskola, Pécs. 2012.

Falus, Orsolya: *A templomosok hitelezési tevékenységéről* - IN: *Acta Scientiarum Sociolanum*. Kaposvári Egyetem. Kaposvár. 2013.= Falus 2013/A.

Falus, Orsolya: *Chapters from the legal history of leprosy*. IN: *Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies. Volume 2. Number 1*. 2013. Scientia Hungarian University-Scientia Publishing House. Kolozsvár.= Falus 2013/B.

Fedeles, Tamás: *A pécsi ispotály igazgatói a 14-16. században*. IN: *Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 182-185. szám. 2003.= Fedeles 2013/A.

Fedeles, Tamás: *Gilebertus ispotályos mester. Az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése*. Pécsi Szemle, 6. évf. 2003. 3. szám.= Fedeles 2013/B.

Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI*. Budae, 1829-1844. = CD

Forey, Alan: *The Military Orders and Holy wars against Christians in the thirteenth century*. IN: *English Historical Review*. 1989. 104. szám.

Forey, Alan: *The Military Orders from the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*. London. Macmillan. 1992.

Forey, Alan: *Military Orders and Crusades. Variorum Reprints*. Michigan University Press. Michigan. 1994.

Forstner, Gyula : III. Béla Magyar király emlékezete. V. Hornyánszky Kiadó. Budapest. 1900.

Fraknoi Vilmos–Lukcsics József (Szerk.): Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I–IV. Budapest. 1896–1907. I-IV. kötet.= MRV

Fügedi, Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Magvető Kiadó. Budapest. 1981. Házi, Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Székely és Tsa. Sopron. 1939.

Galsi, Árpád: Jakab, az Úr testvére. Jakab az ősgyülekezet és az ősegyház kontextusában. Doktori értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Doktori Iskolája. <http://hu.scribd.com/doc/14355565/Galsi-Arpad-Jakab-az-Ur-testvere-doktori-disszertacio> (letöltve: 2014.01.11.)

Geitmann, Roland: A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság. 2000.

Győrffy, György: Budapest története az Árpád-korban. IN: Budapest története I. kötet. Budapest. 1973.

Győrffy, György: István király és műve. Gondolat Kiadó. Budapest. 1977.

Győrffy, György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-III. 3. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1987.

Hain, Gáspár (Szerk.): Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Magvető Kiadó. Budapest. 1988. = SZK

Házi, Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Székely és Tsa. Sopron. 1939.

Heimbucher, Max: Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche. I. Paderborn 1896.

Hintsch, Elek: A középkori orvostudomány. Budapest. 1930.

Holstenius, Lucas- Brockie, Marianus: Codex Regularum. Augsburg. 1759. V.= CR

Homonnai, Sára.–Hunyadi, Zsolt: A Jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája. In: Pándi Lajos (szerk.): Documenta Historica 26., Szeged 1996.

Horhi Melius, Péter: Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Heltai Gáspárné műhelye. Kolozsvár. 1578.

Horváth, Konstantin: Zirc története. Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém. 1930.

- Howarth, Stephen: A templomosok titka. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Hugo, Carolus Ludovicus: Sacri Ordinis Praemonstratensis Annales I.-II. Nanceii. 1734-36.= Annales
- Hunyadi, Zsolt-Pósán, László: Krisztus katonái. A középkori lovagrendek. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. 2011.
- Illés, József: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest. 1901.
- Ipolyi, Arnold – Nagy, Imre – Véghely, Dezső (Szerk.): Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. VI. köt. Budapest. 1876. VI. 64. szám.= HO
- Iványi, Béla: A márkusfalvi Máriássy család levéltára. Lőcse. 1917.
- Jakab, Elek: Kolozsvár története. Kolozsvár. 1870.
- Jónás, Ilona (Szerk.): Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó. Budapest. 1999.
- Józsa, László: A honfoglaló és árpád-kori magyarság egészsége és betegségei. A honfoglalás 1100. évfordulójára. Gondolat Kiadó. Budapest. 1996.
- Józsa, László: A kórházi ápolás kialakulása a 11-14. századi Magyarországon. IN: Debreceni Szemle. 2008. 1. szám.
- Kallós, Zoltán: Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál. IN: Műveltség és Hagyomány. VIII. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Évkönyve. Debrecen. 1966.
- Karczag, Ákos: A templomos lovagok rendházai Nyugat-Európában. IN: Várak-kastélyok-templomok. 2012/6. szám.
- Katolikus Biblia. Szent István Társulat. Budapest. 1973.
- Képes Krónika. A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról. (Ford.: Geréb, László) Magyar Hírlap és Maecenas Kiadó. Budapest. 1993.= KK
- King, Edwin James: The Rule, Statutes, and Customs of the Hospitallers, 1099-1310. London: Methuen, 1934. (reprint: New York: AMS Press, 1980.)
- Knauz, Nándor: Az esztergomi szerzetesek története. IN: Pauli Szt. Vince leányai Esztergomban. Esztergom. 1865.
- Knauz, Nándor: A jánoslovagok Esztergomban. IN: Magyar Sion. 1867. 3. szám.

Knauz, Nándor (Szerk.): Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-II. kötet 1874-1882.= MSI

Korbuly, György: Egészségápolás. IN: Domanovszky, Sándor- Ballanyi, György – Mályusz, Elemér – Szentpétery, Imre – Varjú, Elemér (Szerk.): Magyar Művelődéstörténet. I. kötet. Ősműveltség és középkori kultúra. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. é.n.

Kosztá, László: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214-1353). Pécs. 1998.

Kosztá, László: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219-1251) IN: Aetas. 1994. 1. szám.

Kőfalvi, Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. (1254-1301) IN: Kosztá László (szerk.): Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szeged, 1998. 4. szám.

Kőfalvi, Tamás: A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti tanulságai. Egyháztörténeti szemle. 1. évf. 2000. 1. szám.

Körmendy, Lajos: Kalocsa orvostörténeti vonatkozásai az államalapítástól Hollós Mátyás haláláig. Bács-Kiskun megyei Kórház Évkönyve. 1985.

Kristó, Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi Kiadó, Debrecen 1986.

Kubinyi, András: A király és a királyné kúriái a XIII. századi Budán. (Különlenyomat) IN: Archaeológiai Értesítő. 1962.

Kubinyi, András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 22. szám. Budapest. 1999.

Kubinyi, András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. IN: Dél-alföldi évszázadok 14. kötet. 2001.

Kubinyi, András: Ispotályok és a városfejlődés a késő középkori Magyarországon. IN: Nenumann Tibor (Szerk.): Várak, templomok, ispotályok Tanulmányok a magyar középkorról. Analecta mediaevalia II. Budapest. 2004.

Kumorovitz, L. Bernát: A leleszi konvent pecsételési- és oklevéltaxa-lajstromai. IN: Levéltári Közlemények. Budapest. 1929.

Le Goff, Jacques: Európa születése a középkorban. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest. 2008.

Lebedy, János : Szent Lázár szigete. Szigetvár. 2006.

Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. – A római Szentlélek Társulat anyakönyve. 1446-1523. Budapest. 1989. (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia Series I. Relationes viatorum pontificiorum (A pápai követek jelentései). Kiadta Fraknói Vilmos. Budapest. 1885.= LSSU

Lukcsics Pál (Szerk.): XV. századi pápák oklevelei. 2. kiadás. Olaszországi Magyar Oklevéltár. Budapest. 1938.

Luther, Márton 95 tetele digitalizálva:
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/vallas/luther.hun> (letöltve: 2014-02-01)

Luttrell, Anthony: The Military Orders, 1312-1798. IN: Jonathan Riley-Smith (Szerk.): The Oxford Illustrated History of the Crusades. Oxford University Press. Oxford, New-York. 1997.

Magyar Katolikus Lexikon. XII. kötet. Szent István Társulat. Budapest. 2007.= MKL

Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1977. =MNL

Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény= DI

Magyary-Kossa, Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I-IV. Orvosi könyvkiadó. Budapest. 1929–40.

Makk Ferenc: III. Béla emlékezete. Bibliotheca Historica sorozat. Magyar Helikon Kiadó. Budapest. 1981.

Mályusz, Elemér (Szerk.): Zsigmondkori oklevéltár. Budapest. 1956.

Marcombe, David : Leper Knights. Rochester. NY. Boydell Press. 2003.

Mayer, Johannes Gottfried-Uehleke, Bernhardt-Saum, Kilian: Kolostori gyógyászat. Magyar Könyvklub. Budapest. 2004.

Mezey, László: Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. IN: Székesfehérvár Évszázadai. II. kötet. Székesfehérvár. 1972.

Miklósi, Zoltán: Hiteleshely és iskola a középkorban. IN: Levéltári Közlemények. 1940–41.

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Szent István Társulat. 1885. Budapest.=MVH

Müller, Freidrich: Geschichte der siebenbürgischen Hospitälere bis zum Jahre 1625. Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg. 1855/56.

Nagy, Gyula: Az árpád-házi királyok alatt alkotott törvények /1000-1301/. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: Dr. Márkus Dezső. IN: Magyar Törvénytár 1000-1526. Törvéncikkek. Budapest. 1899.

Nagy, Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XI. Fribesiz István Kiadója. 1859. Pest.

Némethy, Lajos: Tudományos czélú ásatás az esztergomi határban, a szentkirályi földeken. IN: Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Első Évkönyve. Esztergom. 1892.

Némethy, Lajos: Egyházi vizsgálat Esztergom-vármegyében 1701-ben. Esztergom. 1896.

Ortvay, Tivadar: Pozsony város története. II. kötet. 4. rész. A városlakosság családi, anyagi, értelmi és valláserkölcsi élete 1300-1526. 1903. Pozsony.

Pajdussák, Máté: Az iglói régi városi kórház története. IN: Scepusia Évkönyve I. évf. Igló. 1912.

Pásztor, Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1940.

Pataki, Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba. 2004.

Péntek, Eszter - Sándor, János – Tigyi, Zoltánné – Máté, Orsolya: A civil szervezetek részvételi lehetőségei az egészségügyi ellátásban. IN: Egészségügyi Gazdasági Szemle. 47. évf. 2009. 2. szám.

Pesti, János (Szerk.): Baranya Megye Földrajzi Nevei. I-II. Baranya monográfia sorozat. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 1982.

Pósán, László: Szexualitás a középkorban. IN: Debreceni Disputa. VII. évf. 6. szám. 2009. június.

Prawer, Joshua: Histoire du Royaume Latin de Jerusalem, Tome I. Paris, 1969.

Reiszig, Ede: Somogy vármegye községei IN: Borovszky, Sándor (Szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Budapest. 1914.

Reiszig, Ede: A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon. I. kötet. Budapest. 1925.

Rihmer, Aurél: Árpád-házi Szent Erzsébet és a Szent Lázár Lovagrend kapcsolata. IN: Acta Historica Turiciensia. XXIII. évf. 2. szám. A Zürishi Magyar Történelmi Egyesület 55. sz. kiadvány. Budapest-Zürich. 2008. Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére tudományos emlékülés. Esztergom. 2008.

Riley-Smith, Jonathan: A Note on Confraternities in the Latin Kingdom of Jerusalem. IN: Bulletin of the Institute of Historical Research. 1991.

Rimely, Carolus: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis. Instar manuscripti. 1880. Pozsony.

Robinson, J. John.: Born in Blood: The Lost Secrets of Freemasonry. M. Evans and Co. New York. 1989.

Runciman, Steven: The History of the Crusades. I-III. Cambridge University Press. Cambridge. 1951-54.

Runciman, Steven: A keresztes hadjáratok története. I-III. Osiris Kiadó. Budapest, 1999.

Rupp, Jakab: Magyarország' ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva: Történeti's pénztudományi kútfők után megmagyarázva. Árpádi korszak. 1841. Lőcse. Digitalizálta: Harvard Egyetem, 2008. március 12.

Rupp, Jakab: Magyarország helyrajzi története - fő tekintettel az egyházi intézetekre. MTA Történeti Bizottsága. Pest. 1872.

Rüsz-Fogarasi, Enikő: Központi helyek az erdélyi középkori vármegyékben. IN: Pál, Judit-Fleisz, János (Szerk.): Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Teleki László Intézet. Csíkszereda. 2001.

Sinka, Ferenc Pál: A jánoslovagok temploma és rendháza Esztergom mellett. Esztergom Évlapjai. Esztergom. 1926.

Smart, George: The Knights Templar Chronology. AuthorHouse. Bloomington. 2005.

Solymosi, László: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. IN: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. I. köt. Pannonhalma, 1996.

Somogyi, Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Palaestra Cala Sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 1941.

Swanton, M. T. (Szerk és ford.): Anglo-Saxon Prose . London. 1993.

Sweeney, James Ross: Hungary in the Crusades, 1169-1218. The International History Review. 1981.

Szállási, Árpád: Esztergomi gyógyító rendek az Árpádok alatt. IN: Korbuly, György: Egészségápolás. IN: Domanovszky, Sándor- Ballanyi, György – Mályusz, Elemér – Szentpétery, Imre – Varjú, Elemér (Szerk.): Magyar Művelődéstörténet. I. kötet. Ősműveltség és középkori kultúra. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. é.n. Orvosi Hetilap, 1988. 129. szám.

Szende, Katalin: „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma...” IN: Aetas. 21. évf. 2006. 4. szám.

Szent Benedek Regulája. (http://bences.hu/data/files/regula_magyar.pdf)

Szentpétery, Imre: Az Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, Budapest, 1930. I. kötet.= Szentpéteri 1930/A.

Szentpétery, Imre: Magyar oklevéltan. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 1930.= Szentpéteri 1930/B.

Szinnyei, József: Egy XVI. sz.-i nyelvemlék IN: Nyelvőr, 1879/I.

Szovák Kornél: Sub testimonio litterali eiusdem conventus... Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon. In: Takács Imre (Szerk.): Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon Pannonhalmi Bencés Főapátság. Pannonhalma. 2001.

Szulovszky, János: "Azra" ispotálya, avagy egy "azonosíthatatlan helység" azonosítása. IN: Aetas 26. évf. 2011/3. szám.

Szücs, Jenő: Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 1955.

Takács, Imre: A magyar káptalanok és konventek középkori pecsétjei. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest. 1992.

Tarr, György: Élet és egészség, orvos és beteg, jog és erkölcs, az emberi méltóság fogalom szférájában. Püski Kiadó. Budapest. 2003.

Taurinus, Stephanus (Szerk.): Bullarium Romanorum. = BR

Tímár, György: A szentisztelet Pécsen, a középkorban (patrocinium, titulus ecclesiae). IN: Font Márta (Szerk.) Tanulmányok Pécs történetéből 9. Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. Pécs Története Alapítvány. Pécs. 2011.

Torma, István (Szerk.): Komárom megye régészeti topográfiája: Esztergom és a dorogi járás. IN: Magyarország régészeti topográfiája. V. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1979.

Török, József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Panoráma könyvek. Franklin Nyomda. Budapest. 1990.

Turóczi, László: *Ungaria suis cum regibus compendio data...* Typis Academicis Societatis Jesu. Tyrnaviae (Nagyszombat). 1768.

Vámosy, István: A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. - Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából. Az Intézet kiadványa. Pozsony. 1898.

Vargha, Károly-Kis, Dániel: Régi regék Zrínyi földjén. Szigetvári Várbaráti Kör. Szigetvár. 2006.

Vauches, André: The Religious Orders. IN: The New Cambridge History. Volume V. c.1198-c.1300. Edited by: David Abulafia. Cambridge University Press. Cambridge.1999.

Várady, Móric: A nagyszebeni és segesvári ispotályok történetéből a XV. században. IN: Új Magyar Múzeum, egyszersmind a Magyar académiá közlönye. Hatodik évf. Második kötet. Kiadja: Toldy, Ferenc. Pest. 1856.

Wagner, Carolus: *Analecta Scepusii Sacri et Profani* I-IV. Pozsony, Pest és Lipcse. 1802.

Wenczel, Gusztáv (Szerk.): Árpádkori új okmánytár. I-XII. Pest 1860–1874.= ÁUO

Zimmermann, Franz – Werner, Carl: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen Hermannstadt 1892-1902*. Reprint: Hildesheim . Köln. 2007.

Zolnay, László: Buda középkori vízművei. IN: Történelmi Szemle. 1961. 1. szám.

Zöllner, Walter: A keresztes háborúk története. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1980.